

Scriptie

Echtscheiding: Weet wat het kind wil!?

Alex de Jonge

Studentnummer: 135348

Onderwerp: Echtscheidingen en kinderen

Inleverdatum: Juni 2014

Minorbegeleider: Yttje Cnossen

Samenvatting

De invloed van echtscheidingen op de leerprestaties van kinderen op de basisschool is het onderwerp van deze scriptie. De onderzoeker probeert door dit onderzoek een antwoord te krijgen op de vraag of echtscheidingen invloed hebben op de leerprestaties van kinderen op de basisschool. De onderzoeker heeft hiervoor de theorie en de praktijk geraadpleegd. Aan de hand van de theorie en de praktijk heeft de onderzoeker een antwoord gevonden op deze vraag. Het doel van het onderzoek is om leerkrachten in het basisonderwijs handvatten te bieden in de omgang met kinderen die te maken hebben met de echtscheiding van hun ouders.

Het onderzoek zal de lezer laten zien dat er wel degelijk sprake is van invloed. Echtscheidingen hebben invloed op de leerprestaties van kinderen. Over de mate van invloed kan de onderzoeker geen duidelijke uitspraken doen. Dit is afhankelijk van verschillende factoren. De leeftijd, intelligentie, ontwikkelingsfase, karakter, temperament, gedrag en dergelijk zijn interne factoren die invloed hebben op de aanpassingsmogelijkheden van een kind na een echtscheidingen. Externe factoren zoals o.a. de band van de ouders, de gezinsvorm, steun van de familie en de school hebben ook invloed op de aanpassingsmogelijkheden van het kind. Het hangt van de interne en externe factoren af in hoeverre een echtscheiding invloed heeft op de leerprestaties van kinderen op de basisschool.

Voorwoord

Het is niet eenvoudig om een goed onderzoek op te zetten en te komen tot een volwaardig en interessant onderwerp. Het was al snel duidelijk dat het onderwerp echtscheidingen vroeg om verdere verdieping. Een uitgelezen mogelijkheid om over dit actuele onderwerp een scriptie te schrijven. In de literatuur is veel te vinden over dit onderwerp. Toch leert een rondvraag, dat weinig mensen er met enige diepgang iets over kunnen vertellen. Het is een ondergeschoven kindje dat veelvuldig voorkomt maar altijd op de achtergrond blijft. De onderzoeker vindt het de hoogste tijd om daar verandering in aan te brengen. Laten we duidelijkheid gaan scheppen over de gevolgen van een echtscheiding voor kinderen. Om daarna te komen tot een, voor het onderwijs, passende oplossing te komen.

Voor dit onderzoek wil de onderzoeker een aantal mensen bedanken. De onderzoeker wil Willy Hoekstra bedanken voor de steun en de praktische tips bij het opzetten van dit onderzoek. De gesprekken met de heer Hoekstra zijn zeer waardevol gebleken en hebben bijgedragen aan het onderzoek. De onderzoeker wil ook Yttje Cnossen bedanken voor de begeleiding. Dankzij mevrouw Cnossen heeft de onderzoeker het onderzoek waardig kunnen afsluiten. Tenslotte wil de onderzoeker iedere leerkracht binnen de vereniging X bedanken die heeft bijgedragen aan het onderzoek.

Inhoudsopgave

Inleiding	7
Probleemstelling.....	7
Onderzoeksvragen.....	7
Verwachting lezer.....	8
Hoofdstuk 1	9
Onderzoeksdoelstelling en ethische verantwoording.....	9
1.1. Onderzoeksdoelstelling.....	9
1.2. Ethische verantwoording	9
Hoofdstuk 2	10
2.1. Zorg in de school op macro, meso en microniveau.....	10
2.1.1. De wet op het basisonderwijs	10
2.1.2. Weer Samen Naar School.....	10
2.1.3. Wet op het primair onderwijs	10
2.1.4. Leerling gebonden budget	11
2.1.5. De wet op het passend onderwijs.....	11
2.2. Zorg op meso-niveau.....	11
2.2.1. School X	11
2.2.2. Missie en visie van school X.....	11
2.2.3. Leerlingenzorg	12
2.2.4. Samenwerkingsverband	12
2.2.5. Tjongertalent	12
2.3. Zorg in de klas.....	13
2.3.1. Leerlingvolgsysteem	13
2.3.2. Groepsplannen	13
2.3.3. Doubleren	13
Hoofdstuk 3	14
De theorie.....	14
3.1. Echtscheidingen.....	14
3.2. Soorten gezinnen.....	14
3.3. Problematiek van kinderen bij echtscheidingen	15
3.4. Interne en externe aanpassingsfactoren voor kinderen bij echtscheidingen.....	20
3.5. Reactie van kinderen bij echtscheidingen.....	22

3.6. Verschil tussen kinderen met echtscheidingen en kinderen met overlijden ouder	24
3.7. Het ouderschapsplan.....	26
3.8. Ouders en de school.....	29
3.9. Leerkracht en kind.....	30
3.10. Invloed van echtscheiding op leerprestatie van kinderen	32
3.11. De school en kinderen met echtscheidingen	33
3.11.1 Communicatie naar de ouders	33
3.11.2. Het protocol	33
3.11.3. Crisissituaties.....	34
3.12. De rol van de leerkracht, intern begeleider en de schoolleiding	34
3.12.1. De leerkracht	34
3.12.2. De intern begeleider.....	34
3.12.3. De schooldirectie	35
3.12.4. De ouders	35
3.13. Een beleidsdocument.....	35
Hoofdstuk 4	36
De praktijk	36
4.1. Beleid school x m.b.t. echtscheidingen	36
4.2. Ondersteuning van de school.....	36
4.2.1. Op schoolniveau	36
4.2.2. Op groepsniveau	37
4.3. De omtinker.....	38
4.4. Leerkracht X met kind en echtscheiding in de klas	38
4.5. Invloed van echtscheidingen op de leerprestaties van kinderen volgens de leerkracht van X .	38
4.6 Protocol of beleidsdocument	38
4.7. Begeleiden van kinderen.....	38
4.8. Reacties op echtscheidingen	39
Hoofdstuk 4	40
Het onderzoeksontwerp.....	40
4.1. Het onderzoekstype	40
4.2. Het onderzoeksontwerp.....	40
4.3. Populatie en steekproef	40
4.4. Operationaliseren.....	40
4.5. Dataverzamelmethode en instrumentele betrouwbaarheid	41

Hoofdstuk 6	42
De onderzoeksresultaten	42
Vraag 1:.....	42
Statistieken voor vraag 1 : Heeft u dit schooljaar en leerlingen in en uw groep zitten waarvan de ouders gescheiden zijn?	42
Statistieken voor vraag 2 : Een stelling: Echtscheidingen hebben invloed op de leerprestaties van kinderen.	42
Statistieken voor vraag 3 : Heeft uw school een protocol of een ander beleidsdocument m.b.t. kinderen van ouders met echtscheidingen?	43
Statistieken voor vraag 4 : Een stelling: Ik kan als leerkracht een kind van ouders met echtscheiding, vooral en als kinderen er moeite mee hebben, goed begeleiden.	44
Statistieken voor vraag 5 : Door de volgende middelen zou ik beter om kunnen gaan met kinderen die te maken hebben met echtscheidingen:.....	45
Statistieken voor vraag 6 : Welke reacties ziet u bij kinderen met echtscheiding?.....	46
Statistieken voor vraag 7 : Ik begeleid kinderen die te maken krijgen met de echtscheiding van hun ouders op de volgende manier:	47
Hoofdstuk 7	48
De conclusie.....	48
Hoofdstuk 8	51
De aanbevelingen.....	51
Hoofdstuk 9	52
De literatuurlijst	52
Bijlage	53
Hulpmiddel 1	54
Didactisch contract.....	58
Schriftelijk interview.....	61

Inleiding

Probleemstelling

Echtscheidingen komen relatief veel voor in Nederland. Op elke basisschool kom je kinderen tegen van gescheiden ouders. Het is algemeen bekend dat kinderen 'last' kunnen krijgen van de echtscheiding van hun ouders. De vertrouwde omgeving valt plotseling uit elkaar. In de daarop volgende periode volgt een tijd van onzekerheid. Die onzekerheid is, als je kijkt naar de eerste levensbehoeftes van kinderen, uiterst lastig.

In mijn lio-klas zaten relatief veel leerlingen van ouders met echtscheidingen. Van de 14 leerlingen kwamen 8 leerlingen uit gebroken gezinnen. De school vroeg zich af of echtscheidingen invloed hadden op de leerprestaties van leerlingen.

Onderzoeksvragen

In dit onderzoek gaan we in op de volgende centrale vraag:

Wat is de invloed van echtscheidingen van ouders op de leerprestaties van kinderen op de basisschool?

Aan de hand van deze centrale vraag heeft de onderzoeker een aantal deelvragen opgesteld. De onderzoeker heeft die deelvragen onderverdeeld in vragen aan de theorie en vragen aan de praktijk.

De volgende deelvragen zijn gesteld aan de theorie:

- Wanneer spreken we van een echtscheiding?
- Welke verschillende soorten gezinnen zijn er?
- Welke problemen kom je tegen bij kinderen te maken hebben met echtscheidingen?
- Welke factoren kunnen de aanpassingsproblemen na een echtscheiding beïnvloeden?
- Welke reacties laten kinderen en ouders zien na een echtscheiding?
- In hoeverre zijn er verschillen tussen kinderen van gescheiden ouders en kinderen van overleden ouders?
- Wat houdt het ouderschapsplan in?
- Wat is de rol van ouders binnen de school?
- In hoeverre heeft een echtscheiding invloed op de leerprestaties van kinderen?
- Hoe kan een school het kind bijstaan bij een echtscheiding?
- Hoe kan een leerkracht het kind bijstaan bij een echtscheiding?

De volgende vragen zijn gesteld aan de praktijk:

- Welk beleid heeft CBS School X m.b.t. kinderen van ouders met echtscheidingen?
- Wat doen andere scholen binnen de vereniging X op het gebied van echtscheidingen?
- Welke ondersteuning biedt de school op het moment dat een kind te maken heeft met een echtscheiding?
- Wat doet 'de omtinker' op het gebied van echtscheidingen?

- Hoe schat een leerkracht van de vereniging de X zijn deskundigheid op het gebied van echtscheidingen?
- Welke verschillen zijn er te zien tussen de schoolresultaten van kinderen met echtscheidingen en die van kinderen zonder echtscheidingen?

Verwachting lezer

Bij dit onderdeel zal er een kort beeld geschetst worden van wat de lezer kan verwachten bij het lezen van deze scriptie. Hoofdstuk 1 omschrijft de onderzoeksdoelstelling en weerlegt de ethische verantwoording van het onderzoek. In het tweede hoofdstuk gaan we de zorgstructuur bekijken. Op landelijk niveau, schoolniveau en groepsniveau gaan we kijken hoe een de zorgstructuur in elkaar zit. Met zorg bedoelen we de extra ondersteuning die een leerling nodig heeft. Hoofdstuk 3 en 4 beantwoorden de deelvragen op het gebied van theorie en praktijk. Hoofdstuk 5 geeft inzicht in het onderzoeksonderwerp. De onderzoeksresultaten worden getoond in hoofdstuk 6. Aan de hand van die onderzoeksresultaten en de bevindingen in hoofdstuk 3 en 4, wordt er in hoofdstuk 7 een conclusie geschreven met daaropvolgend een aantal aanbevelingen. Hoofdstuk 8 geeft een overzicht van de toegepaste literatuur en in de bijlage vindt u de overige documenten m.b.t. de verantwoording van het onderzoek en onderzoeksinstrumenten. Hierin zijn tevens het logboek, didactische contract en de gebruikte enquête vragen opgenomen.

Hoofdstuk 1

Onderzoeksdoelstelling en ethische verantwoording

1.1. Onderzoeksdoelstelling

De doelstelling van dit onderzoek is om te onderzoeken wat de invloed van echtscheidingen is op de leerprestaties van kinderen. Het onderzoek moet inzicht geven in de problematiek van echtscheidingen. Er wordt gekeken welke problematiek er met name naar voren komt en in hoeverre daar ondersteuning in aangeboden kan worden. Het onderzoek zal de aanleiding zijn om een handboek te schrijven voor leerkracht. De leerkrachten moeten door het handboek beter kunnen anticiperen op het moment dat ze een leerling in de klas hebben, die te maken krijgt met een echtscheiding. De leerkracht en de school moeten door het onderzoek beter kunnen reageren op het gebied van echtscheiding en dan met name de invloed van die echtscheidingen op het kind.

1.2. Ethische verantwoording

De scholen die aan dit onderzoek hebben meegewerkt, hebben dit vrijwillig gedaan. De onderzoeker heeft aan het bovenschoolse bestuur toestemming gevraagd waarna de schooldirecteuren aangeven of ze wilden meewerken. De toepaste schoolresultaten zijn volledig anoniem. De enquête voor leerkrachten is daarnaast ook anoniem ingevuld. Het onderzoek zal bijdragen aan de zorg voor leerlingen van ouders met echtscheidingen. De uitkomst van dit onderzoek zal geen nadelige gevolgen hebben voor leerlingen, ouders, scholen of andere betrokkene bij echtscheidingen.

Hoofdstuk 2

2.1. Zorg in de school op macro, meso en microniveau

In dit hoofdstuk gaan we de zorgstructuur van het Nederlandse basisonderwijs bekijken. Op landelijk, school en groepsniveau gaan we kijken naar de zorg. Het gaat dan met name om de leerlingen die extra ondersteuning behoeven.

2.1.1. De wet op het basisonderwijs

De wet op het basisonderwijs wordt in 1985 aangenomen. Door deze wet verdwijnt de scheiding tussen het kleuteronderwijs en het lagere onderwijs. De basisschool bestaat vanaf nu uit groep 1 tot en met 8. Deze wet moet er voor zorgen dat er een doorgaande ontwikkelingslijn ontstaat van het moment dat leerlingen naar school gaan tot en met de dag dat ze van school gaan. Groep 1 tot en met 4 behoren tot de onderbouw en de groep 5 t/m 8 tot de bovenbouw. Spelen en leren moesten langzamerhand in elkaar overgaan. Daarnaast werd ook de inhoud van het onderwijs en de didactische aanpak aangepast. Het onderwijs moest zich in ieder geval op de cognitieve en emotionele ontwikkeling richten. Maar ook op het ontwikkelen van creativiteit, het verwerven van kennis en het opdoen van sociale, culturele en lichamelijke vaardigheden. Bovendien moeten de leerlingen opgeleid worden om te kunnen opgroeien in een multiculturele samenleving. (Eijkeren van, 2005)

2.1.2. Weer Samen Naar School

In 1993 ontstond het beleid Weer Samen Naar School. Dit beleid zorgde voor een samenwerkingsverband tussen reguliere basisscholen en speciaal onderwijs scholen. Leerlingen met gedrags- of leerproblemen moesten voortaan zoveel mogelijk op gewone scholen onderwijs krijgen. Het gaat dan om leerlingen met bijvoorbeeld dyslectie, ADHD of hoogbegaafdheid. Door middel van samenwerkingsverbanden konden normale scholen extra ondersteuning op de eigen school krijgen. In het zorgplan staat beschreven hoe de zorg wordt gegeven. De scholen kregen ook financiële ondersteuning van de overheid. Met die financiële ondersteuning kunnen scholen deskundigen in dienst nemen zoals de intern begeleider of de remedial teacher. De Permanente commissie leerlingenzorg bekijkt of een leerling in aanmerking komt voor het speciaal onderwijs. De kerndoelen krijgen vanaf nu een plaats in het onderwijs. De overheid geeft in richtlijnen aan wat een school de leerlingen moet aanreiken. (Rijksoverheid)

2.1.3. Wet op het primair onderwijs

In 1998 met de wet op het basisonderwijs plaats voor de wet op het primair onderwijs. De uitgangspunten en doelstellingen bleven gelijk. De wet was nodig om het beleid op Weer Samen Naar School meer sturing te geven. Leerlingen die extra zorg behoeven moesten niet altijd meer doorverwezen worden naar het speciaal onderwijs. De extra zorg moest geboden worden op de reguliere basisschool. Elke school werd aangesloten bij een regionaal samenwerkingsverband. Hierdoor vielen het reguliere basisonderwijs en het speciaal onderwijs voortaan onder dezelfde wet. Het speciaal onderwijs krijgt vanaf nu de naam speciale school voor basisonderwijs. Hieronder vielen de voormalige lom-school (leer en opvoedingsmoeilijkheden), de mlk-school (moeilijk lerende kinderen) en delen van de ibok-scholen (in hun ontwikkeling bedreigde kleuters). Voor leerlingen met

zintuiglijke, lichamelijke of verstandelijke handicap werd de Wet op de expertisecentra aangenomen. (Eijkeren van, 2005)

2.1.4. Leerling gebonden budget

Aan de hand van een leerling gebonden budget, ook wel 'rugzak' genoemd, kunnen scholen extra geld ontvangen voor leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben. De extra financiering kan gebruikt worden voor het aanschaffen van benodigde lesmateriaal of specifieke begeleiding. De 'rugzak' is bedoeld voor leerlingen die zonder deze hulp niet zouden kunnen functioneren op een normale basisschool. Het gaat om leerlingen met psychische problemen, leerlingen met een handicap, leerlingen met ernstige gedrags of leerproblemen, langdurige ziekte of leerlingen met meerdere handicaps. Het leerling gebonden budget verdwijnt vanaf 1 augustus 2014. (Rijksoverheid)

2.1.5. De wet op het passend onderwijs

Op 1 augustus 2014 gaat de wet op het passend onderwijs in werking. Scholen hebben nu een zorgplicht. De school moet er voor zorgen dat een leerling die extra ondersteuning behoeft, een passende plek krijgt. Dit kan een plek zijn binnen de eigen school (hetzij met extra ondersteuning, een plek op een andere reguliere school in de omgeving of een plek binnen het speciale onderwijs. Scholen werken voortaan samen in regionale samenwerkingsverbanden. Scholen uit het reguliere onderwijs en speciale scholen met cluster 3 of 4, scholen voor gehandicapte of langdurige zieke kinderen en leerlingen met stoornissen of gedragsproblemen, werken samen. Het LGF verdwijnt. Het budget hiervoor verdwijnt niet. De samenwerkingsverbanden ontvangen voortaan het budget en zij gaan bekijken welke scholen extra financiering nodig hebben.

2.2. Zorg op meso-niveau

We gaan nu de zorg op schoolniveau nader bekijken. CBS School X te Plaats X staat hierbij centraal.

2.2.1. CBS School X

CBS School X is een school in Plaats X. Plaats X ligt in de provincie X en is onderdeel van gemeente X. Het is een christelijke basisschool die momenteel plaats biedt voor circa 57 leerlingen. Deze leerlingen krijgen les in combinatie groepen. De school is onderdeel van de vereniging X. Deze stichting beheert 12 scholen in de gemeenten X, X en X.

2.2.2. Missie en visie van CBS School X

CBS School X omschrijft zich als een christelijke school waar iedereen welkom is. De school wil een laagdrempelig karakter hebben waarbij er aandacht en zorg is voor elkaar. Daarnaast wil men ook dat er aandacht is voor de geschiedenis, de omgeving, de omgang met elkaar en de ontmoeting met die geschiedenis, die omgeving en de cultuur van anderen zowel dichtbij als ver weg. De school wil midden in de samenleving staan. De kinderen moeten een nieuwsgierige houding ontwikkelen. Ze moeten vragen leren stellen aan de wereld om hen heen. Naast het stellen van die vragen moeten de kinderen ook zelf opzoek gaan naar antwoorden.

School X werkt vanuit een open en transparante sfeer. Vanuit de identiteit zijn de volgende kernwoorden belangrijk voor de school; respect, veiligheid en geborgenheid. Daarnaast vindt de school begrippen als 'veelzijdig ontwikkelen', 'tot zijn recht komen' en 'uitdaging' belangrijk en moeten deze begrippen een zichtbare plaats innemen binnen de school.

De school ziet het als een missie om vanuit een professionele organisatie, in samenwerking met de ouders en kinderen, een weg in te slaan en gedurende deze tocht instrumenten, kennis, reflectie en ervaringen aan te bieden. Kinderen moeten op een goede manier zelfstandig, bewust en met verantwoordelijkheid handelen. Hierdoor zullen kinderen een goede basis hebben voor (verdere) ontwikkeling. (Wiken, 2013-2014)

2.2.3. Leerlingenzorg

De school biedt ondersteuning aan leerlingen die dat nodig hebben. De groepsleerkracht gaat samen met intern begeleider bekijken welke ondersteuning de leerling nodig heeft. Op basis hiervan wordt er een handelingsplan geschreven. Dit handelingsplan wordt opgenomen in het groepsplan. Remedial teaching wordt zoveel mogelijk gegeven door de eigen leerkracht. De kleine groepen zorgen ervoor dat dit mogelijk is. Op het moment dat er sprake is van extra hulp dan worden de ouders ook ingelicht.

De school beschikt over een intern begeleider. De intern begeleider heeft de volgende taken:

- Ondersteuning bij het opzetten van handelingsplannen
- Aanspreekpunt voor hulpvraag m.b.t. leerlingen
- Planning van toetsen
- Orthotheek beheren
- Contact persoon zorg

De intern begeleider belegt om de zes a acht weken een leerling-bespreking. Hierin worden de zorgleerlingen besproken. (Wiken, 2013-2014)

2.2.4. Samenwerkingsverband

CBS School X kan een beroep doen op een ambulant begeleider van de speciaal school voor basisonderwijs 'X' uit X. De taken van deze ambulant begeleider zijn:

- Het observeren van het kind
- Coachen van leerlingen, leerkrachten en ouders
- Een adviserende rol in de begeleiding en bij het gebruik van leermiddelen

2.2.5. Tjongertalent

De vereniging X is sinds het schooljaar 2013/2014 begonnen met het project 'Tjongertalent'. Het project was in eerste instantie bedoeld voor hoogbegaafde leerlingen. De leerlingen die dus zorg aan de 'bovenkant' nodig hadden, konden daar zodoende in worden voorzien. Het project is echter veel breder geworden. Niet alleen leerlingen met hoogbegaafdheid krijgen les. Ook leerlingen met een bijzonder talent of interesse kunnen terecht bij 'Tjongertalent'. Leerlingen die bijvoorbeeld erg goed zijn in rekenen gaan binnen dit project de diepte in. De lessen vinden plaats in de middag en worden gegeven door leerkracht van de vereniging of door externe specialisten. Leerlingen kunnen zichzelf, eventueel in overleg met de groepsleerkracht, inschrijven.

2.3. Zorg in de klas

2.3.1. Leerlingvolgsysteem

De resultaten van leerlingen worden bijgehouden d.m.v. een leerlingvolgsysteem. Aan de hand van dit systeem wordt de ontwikkeling van het kind nauwlettend in de gaten gehouden. Het leerlingvolgsysteem zorgt ervoor dat de groepsleerkracht en de intern begeleider de ontwikkeling van het kind goed kan volgen. De leerkracht geeft onderwijs op maat en probeert de leerling te ondersteunen waar dat nodig is. Hoe die ondersteuning er uit ziet, staat omschreven in de groepsplannen. Aan de hand van methode-toetsen en niet-methode-gebonden-toetsen wordt de ontwikkeling in kaart gebracht.

2.3.2. Groepsplannen

De zorg wordt omschreven in groepsplannen. Groepsplannen worden opgesteld voor de vakken rekenen, lezen/begrijpend lezen en spelling. De groepsplannen worden opgedeeld in drie groepen. Een ondergemiddelde groep, een gemiddelde groep en een bovengemiddelde groep. Per doelgroep staat omschreven wat de onderwijsbehoefte van de betreffende kinderen is en wat de leerkracht daarvoor moet aanbieden. In de groepsmap wordt deze extra zorg bijgehouden d.m.v. een formulier. De observatie van verlengde instructie wordt op dat formulier verwerkt. Het kan voorkomen dat enkele kinderen een speciale onderwijsbehoefte heeft. Deze individuele behoefte staat dan ook beschreven in het groepsplan, slechts in uitzonderlijke gevallen wordt er een handelingsplan geschreven. De groepsplannen worden 2 keer per jaar geëvalueerd en bijgesteld.

2.3.3. Doubleren

Als de ontwikkeling er om vraag dan kan een leerling doubleren. In het overgangsprotocol staat omschreven hoe dit in zijn werk gaat. De ouders dienen vroegtijdig geïnformeerd te worden en aan de hand van een vervroegd oudergesprek wordt er een conclusie getrokken.

Hoofdstuk 3

De theorie

In dit hoofdstuk gaan we de theoretische verdieping in. Er is een theoretisch onderzoek uitgezet om te onderzoeken wat er bekend is over echtscheidingen en kinderen. Aan de hand van verschillende deelvragen, deze zijn terug te vinden in de inleiding, zijn er antwoorden gezocht die dit onderzoek kunnen ondersteunen.

3.1. Echtscheidingen

De wettelijke term voor het einde van een huwelijk tussen twee personen noemen we een echtscheiding. Op het moment dat de partners al uit elkaar zijn maar de echtscheiding nog niet officieel is aangevraagd, kan er wettelijk gezien nog niet van een echtscheiding gesproken worden. In de volksmond wordt er dan vaak gezegd; ze liggen in echtscheiding. De periode dat de ouders nog wel volgens de wet getrouwd zijn maar niet meer samenwonen, noemen we ook wel het scheiden van tafel en bed. Voor een scheiding van tafel en bed kan ook gekozen worden als men er voor kiest om niet officieel te scheiden maar apart van elkaar te gaan wonen.

Een huwelijk wordt aangegaan voor de rest van het leven. De partners zullen tijdens de huwelijksdaar vast en zeker van overtuigd zijn. Helaas lukt die niet in alle gevallen en is een echtscheiding onvermijdelijk. Een echtscheiding brengt allerlei emoties met zich mee. Het is vaak een moeizame en emotionele tijd. Een echtscheiding brengt verschillende kwesties met zich mee. Over verschillende zaken zal er een beslissing moeten worden genomen. Denk aan een omgangsregeling voor de kinderen, financiële aanpassing, verdeling van de inboedel en het mogelijk verkopen van het huis.

Echtscheiding betekent aan creëren van en het aanpassen aan een nieuwe situatie. Het gezin zoals die voor de echtscheiding was, verandert. Nieuwe rollen zullen er ontstaan, iedereen krijgt andere verantwoordelijkheden en relaties met de omgeving zullen veranderen. De verandering en alle andere zaken die komen kijken bij een echtscheiding, zorgen voor een moeizame en vervelende tijd.

3.2. Soorten gezinnen

In een schoolklas komen over het algemeen de meeste kinderen uit een gewoon gezin. Dit gewone gezin bestaat uit: een vader, een moeder en de kinderen. Dit wordt in de verschillende literatuur ook wel een kerngezin genoemd. Er wordt naast het kerngezin ook gesproken over ongewone gezinnen (Haverkort & Ed, 2012). Die ongewone gezinnen zijn eigenlijk heel gewoon. Die ongewone gezinnen zijn in eerste instantie ook niet het probleem. In de maatschappij is er een eenduidige kijk op hoe een gezin behoort te zijn: het eerder benoemde kerngezin. Die ongewone gezinnen worden daarom vaak vergeleken met de gewone gezinnen. Daardoor wordt er vooral gesproken over wat dat nieuwe gezin niet heeft. Kinderen worden hierdoor onzeker. Zij willen niet anders zijn dan hun klasgenoten.

We gaan die ongewone gezinnen verder uitlichten. We gaan uit van samengestelde gezinnen, stiefgezinnen, co-gezinnen of roze-gezinnen (Haverkort & Ed, 2012). Er is sprake van een samengesteld gezin als tenminste een van de ouders, kinderen heeft uit een vorige relatie. Op het moment dat de moeder een nieuwe partner krijgt dan spreken wij van een stiefvadergezin. Heeft de

vader een nieuwe partner dan spreken we van een stiefmoedergezin. Deze stiefgezinnen worden ook wel samengestelde gezinnen genoemd.

Er zijn ook ouders die ondanks de echtscheiding toch activiteiten met elkaar ondernemen. Dit doen zijn dan met het basisgezin. Vooral de ouders van het basisgezin, welke kiezen voor een co-ouderschap, ondernemen gezamenlijke activiteiten. Co-oudergezinnen zijn gezinnen waarbij de ouders de opvoeding evenredig hebben verdeeld. Het kind woont bijvoorbeeld de ene helft van de week bij de moeder en de andere helft van de week bij de vader. In dit geval is er vaak ook sprake van twee stiefgezinnen.

Als laatste hebben we de gezinnen waarbij er twee vader of twee moeders zijn. Dit worden ook wel de roze gezinnen genoemd.

Nieuwe gezinnen kunnen ontstaan na aanleiding van een overlijden of een echtscheiding.

Leden van een kerngezin hebben vaak een sterke band met elkaar en weten precies wat ze aan elkaar hebben. Een echtscheiding is voor kinderen dan ook behoorlijk ingrijpend. De vertrouwde thuisbasis valt weg en het (kern)gezin verdwijnt. Het verlies hiervan betekent vaak het begin van het eenoudergezin. Een eenoudergezin uit een echtscheiding heeft vaak dezelfde kenmerken als een oudergezin waarbij een van de ouders overleden is. Er zijn echter wel verschillen.

Na een scheiding speelt verdriet om het verdwijnen van het gewone gezin een belangrijke rol. In veel gevallen komt er kwaadheid en verdriet bij kijken. Na een echtscheiding verandert de verhouding tussen ouders. Ze zijn geen partners meer maar hebben nog wel een gedeeld ouderschap. Dit is in vele gevallen, vooral in het begin, een grote opgave. Door de echtscheiding valt vaak een gedeelte van het sociale netwerk weg. Familie en vrienden laten minder van zich horen en daardoor kan er niet of nauwelijks gesproken worden over het verdriet van, in dit geval, de kinderen. In vele gevallen wordt in een eenoudergezin vaak moeilijk, negatief of totaal niet gesproken over de gezinsverandering. Het contact wordt in sommige gevallen verbroken of er is veel minder contact. Er worden geen herinneringen opgehaald en is de relatie met de vertrokken bekoeld. Door loyaliteitswroegingen van kinderen kan de betrokkenheid bij een eenoudergezin behoorlijk afnemen. Bij het vormgeven van een nieuw gezin wordt in veel situaties weer een nieuwe identiteit aangenomen en gecreëerd. Ook het sociale netwerk krijgt weer een andere vorm.

In het geval van overlijden is het verdriet om de overledene groot. De kinderen voelen zich machteloos en hebben soms een lange rouwperiode nodig. In dit gezin worden de herinneringen wel gedeeld. Over de overleden ouder wordt juist positief gesproken en hij/zij is vaak aanwezig in de vorm van een foto. Pas na een tijdje komt de overgebleven ouder erachter dat hij/zij er alleen voorstaat. De ander is niet meer aanwezig om mee te overleggen. Dit eenoudergezin wordt vaak enorm gesteund door vrienden en familie. Zij zijn ook aan het rouwen, hebben ook herinneringen en steunen de overgebleven ouder. De identiteit blijft min of meer hetzelfde. Na verloop van tijd, gemiddeld gezien na enkele jaren, zijn de gezinnen weer gelukkig en stabiel. De verhoudingen zijn weer duidelijk, de regels en afspraken zijn gemaakt.

3.3. Problematiek van kinderen bij echtscheidingen

Een echtscheiding is voor kinderen een ingrijpende gebeurtenis. De altijd zo vertrouwde omgeving wordt opeens verstoort. Waar ze de vader eerst elke dag zien, zien ze hem nu alleen in het weekend.

Het gezin valt uiteen. Daarbij valt een van de hechtingsfiguren weg. Welke problemen kinderen kunnen hebben en hoe ze hierop reageren heeft te maken met de leeftijd. Elk kind zal verschillende reageren, vaak passend bij de ontwikkelingsfase waarin een kind verkeert. We zullen daarom eerst even kort ingaan op de verschillende ontwikkelingsfases. Per ontwikkelingsfase wordt gekeken naar de rol van de ouders en wat die rol voor invloed heeft op de ontwikkeling van het kind. Laten we vooropstellen dat elk kind uniek is. Elk kind beschikt over eigen unieke eigenschappen en mogelijkheden. De ontwikkeling van een kind vindt plaats d.m.v. interactie met zijn omgeving.

Fase 1: 0-2 Jaar (Baby's en dreumissen)

In de eerste jaren zijn de ouders vaak de voornaamste verzorgende van het kind. De moeder is in de meeste gevallen de primaire verzorgende. Om tot een goede ontwikkeling te komen is de kwaliteit van de zorg en aandacht van de ouders van groot belang. De kinderen moeten onvoorwaardelijk op de ouders kunnen rekenen omdat ze afhankelijk zijn van hun zorg. Het kind heeft de behoefte aan aandacht en verzorging en wil dat de ouders daarop inspelen. Kinderen ontwikkelen hierdoor een bepaalde basis van vertrouwen. John Bowlby noemt de hechting van kinderen van essentieel belang. Hij toonde aan dat kinderen die in de eerste jaren niet goed zijn gehecht, op latere leeftijd problemen kunnen krijgen.

Die hechting ontstaat door de interactie tussen moeder en kind. Een kind doet dit door zijn zintuigen te gebruiken. Denk daarbij aan, voelen, zuigen, grijpen, lachen, huilen, etc. Hoe goed de baby is gehecht hangt af van de baby én van de moeder. Hoe goed begrijpt de moeder het kind en hoe goed kan het kind aangeven wat zijn behoefte is? Op het moment dat ouders onder druk staan en veel zorgen hebben, zijn ze vaak minder gevoelig voor de signalen die de kinderen laten zien.

Bij echtscheidingen valt vaak een van de ouders weg. Het kind mist dan een belangrijk hechtingspersoon. Kinderen hechten zich in deze fase ook vaak aan voorwerpen. Denk daarbij aan knuffels of een lapje stof. Het kan gebeuren dat een kind opeens een knuffel weer te voorschijn tovert. Het wil dan een bepaalde troost zoeken. Tot 2 jaar zullen de kinderen weinig begrijpen van een echtscheiding. Ze kunnen de gevoelens nog niet verwoorden en zullen verward worden door de vertrouwde structuur die verdwijnt. Al heel jong kunnen kinderen verdriet en bepaalde spanningen voelen bij anderen en zullen dan proberen hier iets aan te doen. Ze kunnen dus al sociaal gedrag laten zien.

Een baby kan van de afwezige ouder geen voorstelling maken. Wanneer iets er niet is, dan is het er niet. Op het moment dat een kind anderhalf tot twee jaar is zal een kind dit wel kunnen. Het beseft dan dat een ouder er wel is ook al is hij of zij niet lijfelijk aanwezig. Deze kinderen hebben ook nog geen besef van tijd en doordat ze oorzaak en gevolg niet kunnen verklaren is een contactregeling in deze gevallen vaak erg verwarrend. Het is dan ook raadzaam om de niet-verzorgende ouder het kind te laten bezoeken in de voor het kind vertrouwde omgeving. De ouder kan daar een gedeelte van de zorg op zich nemen.

Fase 2: 2-6 jaar (Peuters en Kleuters)

Kinderen van twee tot vierjaar begrijpen en verwerken de informatie op een zeer eenvoudig en makkelijk niveau. Ook al zijn ze jong, ze maken wel bepaalde conclusies en verklaringen over hoe de dingen in elkaar steken. Ze hebben nog wel moeite om in de toekomst te kijken. Een langere tijd

overzien is moeilijk evenals het zien van oorzaak en gevolg. Juist door herhaling en het frequent voorkomen van een gebeurtenis wordt ervoor gezorgd dat het kind het gaat begrijpen. Het begrijpt dat een bepaald programma op een bepaald moment komt. Maar als een van de ouders opeens niet komt eten is het totaal van slag. Structuur is belangrijk dus is het afwijken van het reguliere programma verwarrend en brengt het stress met zich mee.

Kinderen in deze leeftijdsgroep worden, naarmate ze ouder worden, minder gebonden aan de directe zorg van de ouders. Door hun ouders leren ze juist om zelfstandig te worden. In de peuterleeftijd gaat een kind symbolisch denken. Ze krijgen steeds meer mogelijkheden omdat ze de taal kunnen spreken. Ze kunnen nu vertellen over hun gevoelens, hun ervaringen en hun bedoelingen. Het lukt ze alleen niet om precies te vertellen wat er in hun hoofdjes om gaat. Tegen de tijd dat een kind drie jaar is heeft het vaak al heel veel zelfvertrouwen. Het kind heeft de meeste vaardigheden nu verworven en zoekt de grenzen en mogelijkheden op.

In een gezin leren peuters en kleuters zich sociaal ontwikkelen. Ze doen dit aan de hand van voorbeelden van andere gezinsleden. Ze willen zich net zo gedragen als volwassenen. Soms doen ze dingen die eigenlijk niet mogen. Er ontstaan ruzies. Over die ruzies kunnen kinderen zich achteraf heel schuldig voelen. Hiervan leren ze initiatief nemen en zoeken ze naar oplossingen. Vanaf het vierde jaar beginnen ze opeens het besef te krijgen over de verhoudingen binnen hun gezin. Ze kunnen het nu ook vergelijken met andere gezinnen. Kinderen gaan nu vriendschappen aan met andere kinderen.

Van twee tot zeven jaar zijn de kinderen zeer egocentrisch ingesteld. Alles wordt bekeken vanuit hun eigen standpunt. Ze kunnen zich niet inleven in het standpunt van iemand anders. Het kind is instaat om eenvoudige problemen op te lossen. In deze leeftijd bekijken kinderen een echtscheiding dus vooral vanuit hun eigen perspectief. Wat betekent het voor hen?

Daarbij komt kijken dat kinderen zich ook eens nog heel schuldig kunnen voelen. Ze kunnen de complexe gebeurtenissen van een echtscheiding niet overzien. Het kind legt de schuld voornamelijk bij zichzelf. Het kind krijgt zo wat greep op de situatie. Ze zijn cognitief nog niet zover dat ze kunnen begrijpen dat een echtscheiding niet aan hen ligt. Ook dit kind heeft, net als baby's en dreumesen, moeite met het overzien van een van de zorgregeling. Verlatingsangst is dan ook een veel voorkomend probleem. Het kind is bang dat als de een verdwijnt, ook de ander zal verdwijnen. Het kind is hierdoor sterk op de primaire ouder gericht. Johnston en Campbell (1988) laten met hun onderzoek zelfs zien dat vijfenzeventig procent van de kinderen tussen twee en drie jaar hier last van heeft. Het moment dat de niet-verzorgende deze kinderen komt ophalen is voor kinderen in deze ontwikkelingsfase ontzettend moeilijk. Ze willen mee maar willen daarnaast ook de andere ouder niet missen. Ze kunnen hierdoor, op bezoek bij de niet-verzorgende ouder, heftig reageren. De tijd zal het kind leren om hier mee om te gaan. De hulp van de ouders is daarbij van groot belang. De kinderen kunnen zich, na een bezoek aan de andere ouder, opeens terugtrekken op de eigen kamer of juist extreem veel aandacht opeisen.

Fase 3 6-12 Jaar (het basisschoolkind)

Het gezin neemt gedurende deze leeftijd een steeds mindere prominente rol in. Kinderen gaan steeds meer deelnemen aan activiteiten buiten het ouderlijk huis. Het kind leert schoolse en sociale vaardigheden in interactie met klasgenoten en de leerkracht. Ook in de straat en eventueel bij de naschoolse opvang en verenigingen, doen ze contacten op met leeftijdsgenoten. In groep 3 en 4, zes tot acht jaar, maken de kinderen een grote ontwikkeling door. Ze leren vaardigheden zoals lezen, rekenen en schrijven. Vanaf zes jaar kunnen ze ook beter nadenken over problemen en kunnen bepaalde herinneringen terughalen. Complexe gebeurtenissen, en dus ook een echtscheiding, kunnen ze beter overzien. Ze kunnen beter dan in de vorige fases, een relatie zien tussen oorzaak en gevolg. Zevenjarigen of oudere kinderen zullen gaan fantaseren over de mogelijkheden en denken daarbij nog steeds aan zichzelf. Het gaat nu vooral om concrete problemen. Denk aan vragen zoals wie zal nu mijn fietsband plakken? Ze zullen zich ook meer zorgen gaan maken om de ouders. Vooral als een ouder dit verdriet ook nog eens expliciet laat zien. Ze zullen zich willen verplaatsen in de ouder maar doen dit van uit hun eigen denkbeelden. Achterliggende bedoelingen zullen ze nog niet kunnen achterhalen. De kinderen zullen vooral medelijden hebben met ouder die uit huis is gegaan. Het is belangrijk voor kinderen van deze leeftijd dat ouders dit bespreken met hun kinderen. Ze zullen uit moeten leggen dat het helemaal niet erg is om alleen te zijn. Ze zullen desondanks blijven fantaseren dat de ouders ooit weer bij elkaar zullen komen. (Singendonk & Meesters, Kind en Echtscheiding, 2012)

Nu we meer weten over de verschillende ontwikkelingsfases, kunnen we verder gaan met de drie stadia van verwerking van de echtscheiding.

Het eerste stadia is **het crisisstadium**. Dit stadium heeft een duur van twee tot vijf jaar. In vele gevallen gaat dit stadium vooraf aan het moment dat de ouders werkelijk scheiden. In periode voorafgaand aan de scheiding is er vaak al een toename van ruzies binnen het gezin. Ouders proberen dit eerst verborgen te houden voor hun kinderen of hebben de hoop dat het nog goed zal komen. De kinderen zullen dit ervaren als een tijd van onzekerheid. De vele conflicten zorgen voor heftige, vaak onverwachte en chaotische gebeurtenissen. De ouders zijn vaak meer bezig met zichzelf dan met de kinderen. Terwijl kinderen in deze fase van onzekerheid juist wel de behoefte hebben aan genegenheid van hun ouders. Er zal minder discipline zijn, weinig emotionele ondersteuning en ouders voelen hun kinderen minder goed aan.

Oudere kinderen zullen eerder betrokken worden bij de ruzies. In sommige gevallen zal een kind dan partij kiezen voor een van de ouders. De officiële scheiding is het negatieve hoogtepunt van dit stadium. In sommige gevallen zullen kinderen in deze fase geconfronteerd worden met dronkenschap of met mishandeling. In die gevallen zal het einde van die gebeurtenissen zwaarder wegen dan de uiteindelijke echtscheiding.

Tijdens het crisisstadium hoeven zich niet altijd conflicten voor te doen. Met wederzijds vertrouwen en na goed overleg met de kinderen kunnen ouders problemen voorkomen. Ze zullen proberen de zaken zo te regelen dat er een situatie ontstaat waarin de kinderen zich het beste kunnen vinden. Voor kinderen kan dit wel enige verwarring met zich mee brengen. De ouders zijn uit elkaar terwijl er immers geen conflicten zijn geweest. Dat is dan soms moeilijk te accepteren. Je zult kinderen tijdig moeten informeren om ze openheid van zaken te geven.

Het tweede stadia is **het overgangsstadium**. De kinderen zullen dan moeten gaan wennen aan de nieuwe situatie. Het is een tijd voor teruggang en vooruitgang. Een van de ouders zal in ieder geval moeten verhuizen. Soms zal de andere ouder ook moeten verhuizen i.v.m. verminderde inkomsten. Anderen kiezen er voor om beide te verhuizen omdat ze de oude situatie volledig achter zich willen laten. Dit is voor een kind een behoorlijke belasting. Een kind is vaak gehecht aan een huis. Het is een veilige haven waarin een kind zich veilig voelt. Het zal een verlies van geborgenheid met zich meebrengen. De inboedel zal verdeeld worden. Het is van belang dat kinderen daarbij betrokken worden. Vooral bij hun eigen bezittingen. Al op zeer jonge leeftijd zijn ze instaat om dit eerlijk te verdelen. In een aantal gevallen zal het kind ook naar een andere school moeten. Dit vergt natuurlijk extra aanpassing van het kind. In vele gevallen betekent een echtscheiding vaak dat er sprake is van een verminderde geldbesteding. De kwaliteit van hun leven zal er op dat gebied dus ook op achteruit gaan.

Dit stadium is voor de kinderen vaak erg lastig. Ze moeten opnieuw invulling geven aan de relatie met hun moeder en met hun vader. Ouders kunnen nog steeds in conflict zijn en kunnen elkaar het contact met de kinderen misgunnen. Het bestaan van de ene ouder kan door de andere ouder volledig ontkend worden. In dit soort gevallen is het ouderschapsplan van belang. Soms verdelen de ouders de kinderen. Kinderen worden dan ook nog eens gescheiden van hun broer of zus. In dit stadium is de overgang tussen het bezoeken van beide ouders, vaak het lastigst. Kinderen kunnen nu stil, teruggetrokken of juist uitdagend gedragen. Jonge kinderen moeten vooral wennen. Voor de jonge kinderen moet de regeling eenvoudig en overzichtelijk zijn.

Voor ouders is het ook een verwarrende periode. De wisselingen zijn voor hen ook moeilijk te verwerken. De ouder wordt achtergelaten op het moment dat het kind vertrek naar de andere ouder. Er zal leegte zijn en vooral moeders kunnen op de dagen van de wisseling emotioneel reageren.

In deze fase moet duidelijkheid en structuur voor de kinderen voorop staan. Er is nu veel onzekerheid en dat brengt kinderen in verlegenheid. Door duidelijke afspraken te maken, zal het kind zich beter kunnen aanpassen. Meer hierover vindt u in het ouderschapsplan.

In deze periode van onzekerheid kan de sociale omgeving ook nog eens aanzienlijk veranderen. Dit in tegenstelling tot ingrijpende gebeurtenissen als overlijden en ziektes. Familie, vrienden en kennissen nemen in dit stadium een afwachtende houding aan en zijn bang om partij te kiezen. Kinderen kunnen nu extra lastig hebben van eenzaamheid en onbegrip naar hun omgeving. De oudere kinderen kunnen vaak zelf hulp zoeken maar voor jongere kinderen is dat lastiger. Zij zijn afhankelijk van de initiatieven van betrokkenen.

Het laatste stadium is het stadium van **hernieuwde stabiliteit**. Het gezin heeft zich herpakt en heeft een nieuwe eenheid gevormd. Er is weer duidelijkheid voor de kinderen, wat zorgt voor rust en structuur. Het duurt gemiddeld twee tot drie jaar tot kinderen én ouders zich hebben aanpast aan de nieuwe situatie. Ze zijn dan gewend geraakt aan de nieuwe rollen en aan de verantwoordelijkheden die daarbij horen. Het kind heeft nu met beide ouders een relatie opgebouwd. Het is gewend aan de situatie en heeft dat geaccepteerd. In een eenoudergezin kan het voorkomen dat er een nieuwe partner bij komt. Er kunnen zich dan verschijnselen uit de vorige stadia voordoen.

Het kind zal moeten leren leven met de nieuwe situatie. Het gezamenlijke verleden van het gezin zal blijven bestaan evenals de gedachte hoe het had kunnen zijn. Toch blijken kinderen een echtscheiding als zeer pijnlijk ervaren, zelfs op latere leeftijd. Kinderen die nooit door hebben gehad dat de relatie van ouders verslechterde, kunnen geschaad worden in hun vertrouwen. Ze voelen zich in de maling genomen en twijfelen aan ieders oprechtheid. (Singendonk & Meesters, Kind en Echtscheiding, 2012)

3.4. Interne en externe aanpassingsfactoren voor kinderen bij echtscheidingen

Zoals we eerder al vermelden ondervinden de meeste kinderen de eerste jaren van de echtscheiding last van verschillende gevoelens als spanningen, onzekerheid, boosheid en verdriet. In de literatuur noemden ze dat het crisistadium. Nadien weten ouders en kinderen zich vaak wel aan te passen aan de nieuwe situatie en doorlopen het overgangsstadium en het stadium van hernieuwde stabiliteit. Maar hoe kunnen we kinderen daar nu bij helpen? In sommige gevallen kan een echtscheiding blijvende schade veroorzaken. Verschillende onderzoeken brengen verschillende factoren aan het licht die kinderen kunnen beschermen of die het minder eenvoudig maken om tot aanpassing te komen.

De interne factoren die het kind positief of negatief na een echtscheiding kunnen beïnvloeden zijn het volgende:

- Incasseringsvermogen en daarbij voortoonde veerkracht
- Temperament van het kind
- Gedragsproblemen
- Mate van intelligentie
- De Leeftijd
- Het geslacht

We gaan de interne factoren nu kort bespreken.

Kinderen met een goed incasseringsvermogen, die veerkrachtig zijn in stressvolle situaties. Dit is vaak al op zeer jonge leeftijd te onderscheiden. Kinderen met goed veerkrachtig vermogen zijn goed vaardig en hebben niet tot nauwelijks last van slaapproblemen of eetproblemen. Ze zijn positief, sociaal ontwikkeld, reageren alert, ondernemend van aard en springen er op een positieve manier uit. Deze kinderen zullen minder aanpassing nodig hebben na een echtscheiding. Dit is echter niet voor iedereen gelijk en hangt samen met omstandigheden waarin een kind leeft. In sommige gevallen kan een veerkrachtig kind ook van slag zijn door de stressvolle gebeurtenissen.

Kinderen die een gemakkelijk temperament hebben passen zich vaak ook eenvoudig aan. Dit in tegenstelling tot kinderen met een moeilijk temperament. Zij zullen eerder negatieve reacties oproepen. Kinderen met een moeilijk temperament zijn vaak zeer actief, erg prikkelbaar en onvoorspelbaar in hun reacties. Ze zullen vaak heftig en zeer emotioneel reageren op veranderingen. Bij een stressvolle situatie, als een echtscheiding, hebben zij een verhoogde kans op problemen van psychische of sociale aard. Hoe hoger de stress voor het kind, des te moeilijker zullen ze zich aanpassen. Kinderen met een gemakkelijk temperament zullen daarentegen voorspelbaar reageren, zijn positiever ingesteld en zullen zich goed aanpassen.

Voor kinderen met een gedragsstoornis zal het extra moeilijk zijn om zich aan te passen aan de (stressvolle) situatie. Denk daarbij aan kinderen met ADHD, ADD of ASS (autisme) en andere aangeboren gedragsstoornissen. Vaak is de thuissituatie al iets stressvoller door een kind met gedragsproblemen. Kinderen met gedragsproblemen zijn daardoor extra gevoelig. De structuur die vooral zij nodig hebben, valt weg. De (gedrags)problemen zullen bij een situatie zoals een echtscheiding extra naar voren komen. Een kind met ADHD zal nog drukker zijn dan normaal en daardoor meer conflicten uitlokken. Een kind met PDD-NOS zal zich nog meer terugtrekken en terugvallen op hun rituelen. Kinderen die last hebben van angst en depressieve problemen zal de paniek eerder kunnen toeslaan. De moeder heeft het in deze gevallen extra zwaar. De steun van de vader valt (gedeeltelijk) weg en daarmee dus een belangrijk steun.

Intelligente kinderen zullen weerbaarder zijn en hebben daardoor minder kans op gedragsproblemen. Ze hebben meer in hun mars en kunnen daardoor beter omgaan met veranderingen en de nieuwe verantwoordelijkheden. Zoals eerder al aangegeven heeft de leeftijd, zie ontwikkelingsfases, ook invloed op de aanpassingsvermogen van het kind.

Jongens die in een eenoudergezin leven, vertonen later relatief meer problemen. Meisjes zullen zich beter aanpassen omdat ze doorgaans meer behoefte hebben een goede moeder-dochter-band.

Een kind ontwikkelt zich in interactie met zijn omgeving. In die omgeving zijn er verschillende factoren die de ontwikkeling van een kind beïnvloeden. Je kunt hierbij denken aan factoren dichtbij het kind, zoals de relatie met de verschillende gezinsleden maar ook aan de maatschappij en de daar bijbehorende waarden en normen.

Deze externe factoren kunnen de aanpassing aan een echtscheiding beïnvloeden, zowel positief als negatief, denk daarbij aan:

- De relatie met de ouders
- De onderlinge relatie van ouders
- Gedragsstoornissen bij ouders
- De relatie met andere kinderen uit het gezin
- De steun van de familie
- De School
- Vrienden en vriendinnen
- Een verhuizing
- Vormen van een stiefgezin
- Financiële aanpassing
- De acceptatie van de maatschappij betreffende huwelijk en echtscheiding

We gaan nu net als bij de interne factoren, de externe factoren kort uitleggen.

In de gezinsrelatie ligt een belangrijke risicofactor. Een goede gezinsrelatie kan het risico op een gedragstoornis aanzienlijk verkleinen. Het kind geniet bescherming tegen de negatieve gevolgen van een breuk tussen de ouders, als de relatie met alle betrokkenen goed is. Juist een slecht relatie beïnvloedt de ontwikkeling. Een kanttekening daarbij is de contactregeling. Niet de frequentie van de bezoeken aan de niet-verzorgende ouder maar de kwaliteit van de relatie met die ouder is van waarde.

Bij huidige echtscheidingen kiest men steeds meer voor het co-ouderschap. Ouders willen kinderen de mogelijkheid geven om met beide ouders een goede verstandhouding op te bouwen. Het idee hierachter is natuurlijk goed. Onderzoek wijst echter wel uit dat het niet altijd positief uit hoeft te pakken. Bepaalde factoren als de beschikbaarheid van de ouders is van grote invloed. Uit Amerikaans onderzoek is gebleken dat er geen aanwijsbare verschillen waren tussen co-ouderschap en eenoudergezinnen. Het waren de vele wisselingen bij co-ouderschap en de contacten met de vader wanneer kinderen bij de moeder woonden, die van invloed waren op de aanpassingsproblemen.

Bij sommige echtscheidingen zijn kinderen een speelbal tussen beide ouders. Beide ouder gunnen elkaar geen succes en projecteren dat op hun kinderen. Bij veel conflicten zal een kind zich moeilijk kunnen aanpassen. Een ouder kind zal kampen met loyaliteitsprobleem. De relatie tussen de ouders is in de meeste gevallen doorslaggevend wat betreft de aanpassing. De fysieke gesteldheid van de ouders is ook bepalend. Ouders met persoonlijkheidsproblemen, na een echtscheiding, willen hun kind wel helpen maar kunnen dat vaak niet. Veel stress bij de verzorgende ouder en weinig steun van uit de omgeving verhoogt de kans op problemen. Jongens en kinderen met een moeilijk temperament zijn hier extra gevoelig voor.

De gezinnen veranderen drastisch na een echtscheiding. Leraren en andere specialisten kunnen kinderen hierbij helpen. Zij kunnen met kinderen gaan praten over wat er thuis aan de hand is. Ze kunnen hierin ondersteunen.

3.5. Reactie van kinderen bij echtscheidingen

Kinderen reageren over het algemeen heel divers en onvoorspelbaar op een echtscheiding van hun ouders. Desondanks is het wel mogelijk om bepaalde reacties te onderscheiden. Reacties die bij veel kinderen voorkomen. Zoals we in het voorgaande hoofdstuk al hebben laten zien, zijn de reacties van de kinderen afhankelijk van de leeftijd en het stadium van de ontwikkeling waarin een kind zich bevindt. Daarnaast is ook het van belang of een kind gedragsproblemen heeft. Kinderen met gedragsproblemen ervaren veel meer angst en spanningen, voelen zich eerder ongelukkig en hun eigenwaarde is lager dan kinderen die geen gedragsproblemen hebben. Uit ververschillende onderzoeken zijn mogelijke reacties van kinderen op een rijtje gezet. De volgende reacties komen veel voor:

„

- *Opluchting*
- *Verzet*
- *Terugval*
- *Angst*
- *Afgewezen voelen*
- *Boosheid*
- *Verdriet*
- *Machteloosheid*
- *Eenzaamheid*
- *Afreageren*
- *Loyaliteitsconflicten*
- *Bezorgdheid om ouders*

- *Schuldgevoelens*
- *Hoop*
- *Verhoogde zelfstandigheid of weerbaarheid* ”

(Singendonk & Meesters, 2012)

Deze reacties met daarbij de emoties die de kinderen vertonen, zijn niet voor elk kind even intens. Ze kunnen elkaar afwisselen of reacties vinden tegelijk plaats. Je zou ook nog het begrip schaamte aan de reacties kunnen toevoegen.

Ouders staan tijdens en na de echtscheiding onder grote druk en reageren, evenals de kinderen, heel divers. Bij ouders zijn de volgende reacties veel voorkomend:

- Boos
- Schuldig
- Angstig
- Verbittert
- Depressief
- Opgelucht
- Eenzaam

Net als bij de kinderen, wisselen deze gevoelens elkaar af of komen ze gelijktijdig naar voren. Vooral de ouder die niet achter de echtscheiding stond, kan zeer heftig reageren en dit kan langere tijd duren. In deze periode zijn ouders niet in staat om hun normale leven op te pakken. Voor kinderen is dit zeer lastig omdat ze niet de onvoorwaardelijke steun van de ouder voelen of zeer begaan zijn met het lot van hun ouders.

Ouders ervaren een echtscheiding in vele gevallen als een moment van falen. Ze worden dan aangetast in hun gevoel van eigenwaarde en het zelfvertrouwen zal afnemen. Ook kunnen ze het gevoel hebben dat ze als ouder hebben gefaald. Ze kunnen hun kind immers niet de veilige gezinssituatie bieden die ze voor ogen hadden. Daarnaast is het voor ouders vaak lastig om toe te geven dat de echtscheiding invloed heeft op de kinderen. Ze willen de gevolgen van hun kinderen niet zien. Ze vestigen hoop op het feit, dat als het met hun beter gaat, het met de kinderen vast ook beter zal gaan. Problemen worden daarom gebagatelliseerd of de problemen worden toegewezen aan de andere ouder.

Hierover kunnen misverstanden ontstaan doordat ouders geen inzicht hebben op de reacties van kinderen. In het boek Kind en Echtscheiding wordt het volgende voorbeeld gegeven:

“Toen mevr. A. haar driejarige dochter, na een bezoek aan haar vader, opgerold op de bak aantrof met de duim in haar mond, babytaalsprekend, ging ze ervan uit dat dit gedrag de schuld van ineffectief gedrag van haar man was. De vader was ervan overtuigd dat dit gedrag ontstond omdat het kind na een fantastisch weekend bij hem terug moest naar haar moeder”

(Singendonk & Meesters, 2012)

De ouders maken elkaar dus verwijten. Terwijl het eigenlijk simpel te verklaren is. Het kind had moeite met de overgang van de bezoeksregeling. Het kind liet daardoor gedrag zien uit een eerder ontwikkelingsstadium.

Ouders en kinderen hebben na een echtscheiding verschillende taken van psychologische orde te verwerken. Dit zijn taken als, het huwelijk beëindigen, het verlies accepteren, rouwen om dat verlies, het herwinnen van jezelf, proberen je emoties onder controle te krijgen, je nieuwe leven een kans geven, die kans verzilveren door wederopbouw en wat de ouders betreft vooral de kinderen helpen.

In uitzonderlijke gevallen kan het Parental Alienation Syndrome, beschreven door Richard A. Gardner, zich bij kinderen voordoen. Deze stoornis is het gevolg van langdurige juridische strijd tussen beide ouders. Het kind spreekt denigrerend over die niet-verzorgende ouder en is totaal van die ouder vervreemd. De verzorgende ouder heeft het kind zo gehersenspoeld dat het kind die ouder napraat. De acht symptomen van deze stoornis zijn:

1. Het kind stelt zich minachtend op tegen de andere ouder
2. Het kind benoemt bizarre redenen waarom het geen contact meer heeft met de andere ouder
3. Het kind heeft geen tegenstrijdige gevoelens
4. Het kind gebruikt de woorden van de verzorgende ouder maar geeft aan dat dit zijn of haar eigen mening is
5. Het kind steunt de verzorgende ouder reflexmatig
6. Het kind geeft geen blijk van schuldgevoelens wegens zijn wrede gedrag tegen de andere ouder.
7. Het kind gebruikt woorden die hij of zij niet begrijpt
8. Het kind spreekt ook zeer negatief over de familie van de niet-verzorgende ouder

(Singendonk & Meesters, Kind en Echtscheiding, 2012)

3.6. Verschil tussen kinderen met echtscheidingen en kinderen met overlijden ouder

Het woord 'rouw' lijkt vaak alleen gekoppeld te worden aan het overlijden van een dierbare. Rouw wordt ook direct in verband gebracht met overlijden en de dood. Immers, als je zegt dat je rouwt, koppelt een ieder dat aan overlijden. Rouwen kinderen in een echtscheidingssituatie dan niet? Het antwoord is gewoonweg ja. Hoewel rouwen geassocieerd wordt met verlies, heeft het ook te maken met de aanpassing aan verlies. En hoe een echtscheiding ook verloopt, een kind verliest in een dergelijke situatie altijd dingen die voor de echtscheiding normaal waren. Denk daarbij aan het contact met beide ouders, het huis, de kamer, contact met broertjes en zussen etc. En dat verlies, ook dat is rouwen.

Kinderen zullen zich moeten aanpassen. Opeens hebben ze te maken met een nieuw leven waarin ze verbonden zijn aan twee huizen, nieuwe ruzies ervaren, de vakantie anders moeten invullen, de verjaardag twee keer moeten vieren en de scheiding van de familie. Een kind heeft bij vader weer met andere (huis)regels te maken dan bij moeder.

Een kind krijgt een enorm last met zich mee door de echtscheiding van de ouders. Het is voor het kind essentieel dat de betrokkenen er op een goede manier mee omgaan. Een kind zal zodoende eerder en gemakkelijker zich aanpassen aan de nieuwe situatie.

Net als bij rouwverwerking is er nu ook sprake van een (dezelfde) aantal stadia:

“ - *Het crisisstadium*

- *Het overgangsstadium*

- *Het stadium van hernieuwde stabiliteit.* ”

(Maarel van der, 2013)

Dit is in hoofdstuk 2.1 uitgebreid behandeld. Dit komt overeen met de fases van rouwverwerking zoals dit aangegeven wordt in het boek, Jong verlies door Riet Fiddelaers-Jaspers. We gaan de fases van rouwverwerking hierdoor kort benoemen en verduidelijken. We doen dit aan de hand van de rouwtaken die Fiddelaers-Jaspers benoemt in haar boek.

- Rouwtaak 0: je leert omgaan met verdriet en rouw

Je kunt als volwassene onmogelijk beschermen tegen verlies. Verlies hoort bij het leven. Kinderen moet dus leren omgaan met de gevolgen van het verlies. Kinderen doen op jonge leeftijd al ervaren op met betrekking tot verlies. Denk hierbij aan het laten liggen van de knuffel bij Opa of Oma. Kinderen worden door de omgeving ook voortdurend in aanraking gebracht met verliessituaties. Het journaal, de omgeving, de school of waar dan ook, overal kan het kind in aanraking komen met verliessituaties. Op dergelijke moment leert een kind al iets over verlies. Dit heeft te maken met de reactie van de omgeving, reageert men lachend door er een grapje over te maken of is men serieus. Volwassenen kunnen kinderen voorbereiden op het verlies door er met hen over te spreken. De ouders kunnen dit het beste doen in de vertrouwde omgeving, namelijk thuis.

- Rouwtaak 1: je gaat beseffen dat iemand echt dood is

De eerste taak bij rouwverwerking is het beseffen dat iemand echt nooit meer terugkomt. Bij echtscheiding houdt dat het nooit meer zo zal zijn, zoals het was voor de echtscheiding. Een van de ouders zal niet meer dagelijks aanwezig zijn en dat zal verdriet met zich meebrengen. Een kind zal daarom moeten begrijpen wat en waarom iets gebeurt. Het moment van afscheid nemen van de ‘oude’ situatie is daarom erg belangrijk.

- Rouwtaak 2: je komt een warboel aan gevoelens tegen

Kinderen zullen herkennen dat de situatie anders is dan eerst. Kinderen kunnen daardoor pijn voelen door dit verlies. Deze pijn zullen ze echter gaan ontlopen. De gevoelens die de rouw oproept zullen een plekje moeten krijgen. Het is van belang dat kinderen deze emotie mogen tonen. Daarnaast moeten ze leren omgaan met deze gevoelens. Het komt voor dat kinderen een soort verdedigingsmechanisme tonen tegen de werkelijkheid die bij rouw hoort. Ze kunnen de situatie gaan ontvluchten. Kinderen kunnen gevoelens soms moeilijk van elkaar onderscheiden. Zo kunnen ze boosheid tonen terwijl ze eigenlijk verdrietig zijn.

- Rouwtaak 3: je leeft verder met het gemis én met je herinneringen

Bij deze taak gaan kinderen verkennen hoe ze verder moeten met hun leven in deze nieuwe situatie. In het begin zal het kind steeds geconfronteerd worden met het verlies. Daarna zal de nieuwe situatie steeds meer een plekje krijgen en zal het kind dit gaan accepteren.

- Rouwtaak 4: je gaat verder met je leven, met die ander in je hart

Kinderen gaan nu verder met de 'oude' situatie als een mooie herinnering. Ze leren om het leven opnieuw in te delen en als krijgt nu een plaats.

3.7. Het ouderschapsplan

Op 1 maart 2009 werd de wet; bevordering voortgezet ouderschap en zorgvuldige scheiding, in werking gezet. Bij deze wet gaat men er vanuit dat er na de echtscheiding een voortgezet ouderschap wordt opgezet. Het is de bedoeling dat beide ouders op een gelijkwaardige manier verantwoordelijk blijven voor de opvoeding, de ontwikkeling en de verzorging van hun kinderen. De wet dwingt ouders ertoe om een ouderschapsplan op te stellen op het moment dat de ouders een verzoek tot echtscheiding indienen. Ik verwijs u voor verdere informatie naar artikel 815.Rv. van het wetboek.

De wet geldt voor alle ouders. Ook ongehuwde ouders die wel gezamenlijk verantwoordelijkheid hebben over de kinderen, worden verplicht gesteld om een ouderschapsplan op te stellen. Hierbij moet u denken aan de verdeling van de zorg en het hoofdverblijf van de (minderjarige) kinderen. Daarnaast gaat het ook nog om de wijze waarop de ouders elkaar van informatie voorzien van hun kinderen, hoe de ouders omgaan met belangrijke gebeurtenissen in het leven van hun kinderen en over de verdeling van de kosten die de verzorging en de opvoeding van de kinderen met zich mee brengt. Dit alles omvat voor een groot gedeelte het ouderschapsplan. De ouders hebben wel de verplichting om de kinderen bij het ouderschapsplan te betrekken, passend bij de leeftijd van de desbetreffende kinderen. Dit moet vastgelegd zijn in het verzoekschrift van de echtscheiding. U kunt internet raadplegen om voorbeelden van een ouderschapsplan in te zien.

" Volgens het boek Kind en Echtscheiding van Karin Singendonk en Greet Meesters zijn de volgende vragen zinvol op het opstellen van een ouderschapsplan:

- Op welke manier worden de kinderen bij het vaststellen van het ouderschapsplan? Kinderen hebben een eigen positie in het gezin en zijn niet alleen maar slachtoffer. Ze zijn instaat om morele argumenten te geven over de situatie, de band met de ouders, over loyaliteit en over de verantwoordelijkheden.

- Hoe worden de verjaardagen van kinderen, ouders, vrienden en familieleden gevierd? Een mogelijkheid is betrokkene zelf te laten aangeven waar het feest georganiseerd moet worden, op welke tijdstip en wie daarbij aanwezig moeten zijn

- Hoe gaat het met de feestdagen zoals Oud en Nieuw, Pasen, Pinksteren, Sinterklaas en Kerstmis? Ze kunnen verdeeld worden of misschien gezamenlijk gevierd worden. Kinderen vinden het meestal prettig als familietradities in ere worden gehouden.

- Hoe verloopt de verdeling van de vakanties? Dit kan voor een langere periode gerelegd worden, maar ouders kunnen ook per jaar kijken wat de mogelijkheden zijn en deze afstemmen op de wensen van de kinderen.

- *Hoe zit de regeling eruit als een kind ziek wordt? Blijft het kind waar het is tot het weer is opgeknapt of gaat de regeling gewoon door?*
 - *Hoe kan ervoor gezorgd worden dat de relaties met familieleden van beide families blijven bestaan?*
 - *Kunnen de kinderen telefoneren met de ouders wanneer daaraan behoefte is of worden daar afspraken overgemaakt?*
 - *Hoe wordt het ophalen en het terugbrengen van de kinderen geregeld?*
 - *Wat gebeurt er met de bezittingen van de kinderen?*
 - *Wat doen de ouders bij belangrijke gebeurtenissen in het leven van de kinderen: gaan ze samen, ieder apart of een van de ouders naar ouderavonden, uitreiking van zwemdiploma's en dergelijke?*
 - *Worden de belangrijkste huisregels ten aanzien van huiswerk maken, bedtijden, snoepen en computeren vastgelegd?*
 - *Hoe en door wie wordt beslist over de vrijetijdsbesteding van de kinderen?*
 - *Wordt van tevoren afgesproken hoe er met eventuele toekomstige conflicten zal worden omgegaan?*
 - *Moeten ouders bij elkaar in de buurt blijven wonen na de scheiding?*
- (Singendonk & Meesters, 2012)

Dit ouderschapsplan zal door de ouders regelmatig moeten worden herzien. De kinderen zullen ouder worden en de situatie van de vader en moeder zal op den duur ook veranderen. De ontwikkeling van kinderen loopt via ontwikkelingsfases. Afhankelijk van die ontwikkelingsfases zal het kind ook steeds andere behoeftes en interesses hebben. Jonge kinderen hebben in de situatie rond de echtscheiding behoefte aan vastigheid en structuur. Dit betekent dat het voor kinderen in de meeste gevallen prettig is dat beide ouders duidelijke en universele regels hanteren. Jonge kinderen worden zo beter voorzien in hun behoefte tot veiligheid. Naarmate een kind ouder wordt, kunnen die regels veranderen omdat ze bijvoorbeeld langer bij een ouder kunnen blijven. Het leven van ouders zal op den duur ook gaan veranderen. Dit vraagt een aanpassing van het plan omdat een van de ouders bijvoorbeeld gaat verhuizen. Het is dan ook verstandig om van hierover van tevoren afspraken te maken en deze vast te leggen op papier. Een afspraak zou kunnen zijn om maximaal een vastgelegd aantal kilometers uit elkaar te gaan wonen.

Nogmaals moet er benadrukt worden dat ouders rekening moeten houden met de kinderen en dat ze daarom de kinderen moeten betrekken bij deze veranderingen. Het is voor kinderen namelijk prettig om na een echtscheiding niet te veel af te wijken van de situatie ervoor. Op het moment dat een van de ouders voor de echtscheiding duidelijk de dagelijkse zorg over de kinderen had, dan is het verstandig om dit in stand te houden. Het zou de kinderen extra moeilijk worden gemaakt wanneer ze dit moeten missen. Kinderen willen daarnaast ook ouders die gewoon met elkaar kunnen praten en daardoor goede afspraken kunnen maken en hun kinderen daarbij betrekken.

Uit onderzoek blijkt dat echtscheidingen negatieve gevolgen hebben voor kinderen. Desondanks wordt er niet minder gescheiden. Dat zou je vreemd kunnen noemen gezien het feit dat ouders wel aangeven het beste voor hun kind te willen. Ouders gebruiken vaak het argument, dat het voor de kinderen ook leuker is wanneer ze hun ouder gelukkig zien. Maar kinderen lijden vaak in stilte ze zeggen niets omdat ze kampen met een loyaliteitsprobleem. Ze voelen zich ontzettend schuldig maar durven dit niet ter sprake te brengen omdat hun ouders het al zo moeilijk hebben.

In een van de vorige alinea's wordt al aangegeven dat ouders, bij het opstellen van een ouderschapsplan, rekening moeten houden met de schoolvakanties. Voor jonge kinderen is het meestal niet fijn om in het begin gelijk langer dan een week weg te gaan met de ouder die niet de

primaire verzorgende is. De kans is namelijk aanwezig dat het kind heimwee krijgt en de andere ouder erg mist. Het is raadzaam om dit op te bouwen. Oudere kinderen zijn daarentegen beter bereid om voor een langere tijd met de niet-verzorgende ouder op reis te gaan. De leeftijd zou bepalend moeten zijn om te bekijken hoe vaak en hoe lang een kind met de niet-verzorgende ouder op reis zou kunnen gaan.

Deze afspraken zijn belangrijk en moeten eigenlijk altijd gemaakt worden. Zelfs op het moment dat het contact tussen beide ouders nog goed is. Het is namelijk een tijd van onduidelijkheid waarbij er mogelijke conflicten kunnen ontstaan. Die afspraken geven houvast. Mocht het contact tussen de ouders moeizaam verlopen dan is het van belang om eenvoudige maar vooral heldere afspraken te maken. Dit om te voorkomen dat er conflicten kunnen ontstaan. Voorop staat dat ieder kind recht heeft op contact met beide ouders. Indien de relatie tussen beide ernstig bekoeld is dan nog moeten de ouders er alles aan doen om in het belang van het kind te denken. De ene ouder zal er dan alles aan moeten doen om de andere ouder toch te respecteren en te aanvaarden dat ook hij of zij ouder is van het kind.

Mocht het contact toch erg moeizaam verlopen dan kunnen ouders de hulp van een mediator inschakelen. Die mediator kan dan bijstaan om tot een ouderschapsplan te komen. De raad van rechtsbijstand heeft voor de ouders een programma gemaakt. De ouders kunnen door middel van dit plan, een online stappenplan opstellen. Dit kan ook gebruikt worden voor andere zaken die betrekking hebben tot de echtscheiding. Het programma is eenvoudig en voor iedereen toepasbaar. De mediator is sinds maart 2009 wettelijk vastgelegd. Mocht een mediator niet tot een oplossing kunnen komen dan zal er een rechtelijke beslissing genomen worden. De kinderen zijn wettelijk gezien geen juridische partij. De rechter kan zich dan ook laten adviseren door de raad voor de kindbescherming. De raad weet dat een echtscheiding grote invloed heeft op kinderen en zal er alles aan doen om de ouders tot een gezamenlijke verantwoordelijke opvoeding te laten komen, t.b.v. de verzorging en de ontwikkeling van het kind. In het geval dat de rechter er aan te pas moet komen spreekt men ook wel van een forensische mediator. De rechter gaat dan verschillende deskundige aanstellen om samen met de ouders tot het ouderschapsplan te komen. Mocht dit dan nog niet lukken dan stelt een deskundig een plan op.

In 2001 is er onderzoek gedaan naar mediation door het Verwey-Jonker instituut. Hieruit kwamen de volgende conclusies:

- Het levert een positieve bijdrage aan de afronding van de echtscheiding ten opzichte van andere juridische procedures. Dit omdat de ouders meer tot overeenstemming komen.
- De betrokkenen zijn zeer tevreden over manier van werken en de invloed van de mediator op dat proces. Het wordt gewaardeerd dat een mediator opzoek gaat naar een gezamenlijke oplossing om conflicten te vermijden/verkomen.
- Het effect van een mediator is het grootst als er al in een vroeg stadium gekozen wordt voor een mediator.
- Tijdens dit proces geven vooral de verwerking van de emoties problemen. Het is daarom van belang om goed te communiceren. Dit vergt een goede communicatie van de mediator. De mediator moet zich daarnaast zo onafhankelijk mogelijk opstellen.

- De helft van de ouders lukt het om na tussenkomst van de mediator de regeling gedeeltelijk of geheel op te lossen.
- Drie kwart van de ouders is na een jaar nog altijd tevreden over de mediator en de afspraken.
- Van de ouders geeft een kwart aan dat ze, door tussenkomst van de mediator, een goede relatie met de andere ouder erop na houden.

In uitzonderlijke gevallen kan de rechter een ouder het gezag toe wijzen.

De volgende redenen kunnen hier ten grondslag aan liggen:

- Een van de ouders besluit om naar een ander deel van de wereld te verhuizen, zonder daarbij een vaste verblijfplaats te benoemen.
- Een van de ouders heeft een verslaving op het gebied van drugs of alcohol.
- Een van de ouders heeft aangeven geen contact meer met het kind te willen onderhouden
- Een van de ouders wil niet dat het kind naar haar of zijn overlijden bij de andere ouder onder gezag komt.
- Een van de ouders is kwaad over de manier waarop de andere ouder de relatie heeft beëindigt.

Alleen op het moment dat gezamenlijke contact niet verantwoordelijke problemen of mogelijkheden tot die problemen met zich mee brengt, dan kan er eenhoofdig gezag worden toegezegd.

3.8. Ouders en de school

De school is ontzettend belangrijk. Het onderwijs biedt het kind mogelijkheden voor een goede toekomst, met een diploma op zak heb je immers meer kans op een goede en passende baan. De school neemt een belangrijk plaats in, in het leven van de mens. Iedereen heeft herinneringen aan zijn schooltijd. We denken terug aan de hoogtepunten maar ook zeker aan de dieptepunten. Die minderen periode kan bijvoorbeeld de oorzaak zijn geweest van een moeilijke thuissituatie.

De school, en dus de leerkracht, heeft als voornaamste doel om kennis over te dragen. Daarnaast is er nog een ander, misschien wel belangrijker doel, namelijk om te leren samen leven. Kinderen moeten de activiteiten zoals, argumenteren, onderzoeken en debatteren, onder de knie krijgen. Zodat ze als volwassene de wereld om hen heen beter leren begrijpen en er meer vat op kunnen krijgen.

Een kind dat de school binnenstapt, neemt zijn gezinssituatie mee. Daar waar ze de eerste woordjes hebben geleerd, waar afspraken worden gemaakt en bepaalde regels gelden. Het gezin heeft bepaalde ideeën over de omgang met de ander, een bepaalde traditie en kijkt op een bepaalde manier naar de samenleving. Thuis kan het kind (in meer of in mindere mate) zijn belevenissen kwijt, wordt het geholpen met het huiswerk en wordt er gesproken over schoolkeuzes. Ook in de woonkamer is er dus een verband tussen school en gezin.

Het leven binnen het gezin bepaalt voor een groot gedeelte de vatbaarheid van het kind. Dit geldt niet alleen voor jonge kinderen maar ook voor pubers en adolescenten. Een onstabiele thuissituatie zorgt voor verminderde concentratie, een lager welbevinden in de klas en het heeft zijn weerslag op de schoolprestaties. De achteruitgang op het gebied van de schoolprestaties kan duiden op mogelijke problemen bij het kind. De leerkracht zal dan opzoek moeten naar de oorzaak van dit probleem en samen met het kind en de ouders opzoek moeten gaan naar oplossingen.

Voor de ouders is de zorg voor hun kind het belangrijkste. De leerkracht heeft de leerprestaties als voornaamste doel. In beide gevallen gaat het om het welbevinden van het kind. Een wederzijds respect en elkaar steunen, zorgt voor een uitstekende leer en leefomgeving van het kind. De ouders, het kind en de leerkracht zijn een belangrijke en dynamische driehoek. Ze hebben elkaar nodig en moeten elkaar aanvullen.

Je kunt de verhouding tussen het kind, de leerkracht en de ouders het beste weergeven in een dynamische driehoek. Iedere betrokkene heeft een hoek met daarin een eigen achtergrond en de lijnen van de driehoek geven de verhoudingen weer. Binnen deze driehoek vinden er belangrijke processen plaats die het van invloed kunnen zijn op het leren van het kind. In een gezonde situatie waarbij er over en weer gecommuniceerd wordt tussen ouders en leerkracht, zal het kind zich veilig voelen. Bij een verstoorde communicatie zal het kind zich niet veilig voelen. Bepaalde lijnen zullen korter worden, andere langer. De leerling kan bijvoorbeeld meer toenadering bij de leerkracht zoeken. Ouders zouden ook negatief kunnen praten over de leerkracht waardoor het kind zich meer afstandelijk zal houden. Het belangrijkste is dat leerkrachten en ouders partners zijn waarbij er rekening wordt gehouden met de loyaliteit van het kind richting de ouders.

3.9. Leerkracht en kind

Kinderen zijn een veel voorkomend onderwerp van gesprek. De lerarenkamer is vaak de plaats waar leerkrachten ervaringen en kennis met elkaar uitwisselen. De leuke kanten worden besproken maar ook de problemen van de kinderen. Op het moment dat er aanwijzingen zijn dat het niet zo goed gaat met een kind, het welbevinden en/of de leerprestaties, dan wordt dat kind vaak aangemeld voor de leerling-bespreking. Allereerst wordt er gekeken naar een oorzaak op schoolniveau, is die niet duidelijk aanwezig dan wordt er gekeken naar de thuissituatie.

Op het gebied van thuis en school zijn er geen duidelijke grenzen. De vraag welke taak de school heeft, op het moment dat het niet goed gaat thuis, is vaak onduidelijk. En als er wel een taak is weggelegd voor de school, welke taak dan? Er zijn scholen die hier een beleidsplan voor hebben opgesteld. Hier gaan we verder op in bij de vraag welke rol de school heeft bij op het moment dat een kind te maken krijgt met een echtscheiding van de ouders.

Het is niet eenvoudig om aan te geven op welke manier de leerkracht met het kind in gesprek moet gaan over de thuissituatie. En als de leerkracht in gesprek gaat, is het moeilijk om aan te geven wat hij met die informatie moet doen. Ga je als leerkracht de ouders inlichten en de leerling benadrukken dat hij goed zijn best moet doen op school? Plan je een gesprek met de ouders? Betrek je het kind hierbij of niet? Hoe reageren ouders als ze doorhebben dat de leerkracht weet wat er thuis afspeelt?

Een leerkracht kan uit onzekerheid besluiten om er niet veel mee te doen met wat het kind heeft verteld. De werkdruk kan doen besluiten om er verder maar geen werk van te maken. De leerkracht kan ook van mening zijn dat privé en school gescheiden moeten blijven. Hoe je hier dus mee om moet gaan is afhankelijk van je visie op onderwijs. Het is daarnaast ook nog eens zo, dat niet alle kinderen blij zijn met de 'bemoeienis' van de school, school was voor hen die veilige situatie waar even problemen waren.

Een kind dat zich veilig voelt en zich goed manifesteert op school, hoeft niet meteen hulp te krijgen. Dit wordt anders als de schoolprestaties er onder lijden of als het kind zichtbaar niet goed in zijn vel zit. Het is dan de taak van de leerkracht om de leerprestaties te helpen verbeteren en het kind te

steunen op momenten dat het daarom vraagt. Zonder medewerking van thuis is dit echter een zware en moeilijke opgave.

Kinderen die te maken hebben met de echtscheidingen van hun ouders, maken ingrijpende dingen mee. De veranderingen die een echtscheiding met zich meebrengen zijn onmogelijk buiten de klas te houden. Het kind vertegenwoordigt het gezin in zijn gedrag, in zijn reactie en in de wijze waarop het leert. Ingrijpende gebeurtenissen zoals een overlijden, echtscheidingen, nieuwe stiefouders zijn leidend voorwerp in de school.

Uit respect voor het privéleven van ouders vinden leerkrachten het vaak lastig om contact met de ouders op te nemen. Een leerkracht wil geen grens overschrijden. Een ander bijkomstigheid is de onbekendheid op het gebied van nieuwe gezinnen. Er is vaak weinig kennis over de verschillende gezinsvormen en de daarbij passende situaties. Als leerkracht kun je van alles zien gebeuren, maar hoe je dat moet inschatten of op welke waarde je dat moet schatten, is onduidelijk. Het is moeilijk om het kind op de juiste manier te sturen of om de ouders richtlijnen te geven tijdens oudergesprekken. Leraren worden niet alleen door grenzen en onwetendheid tegengehouden, ook angst voor de ouders van het kind kan een rol spelen, vooral bij beginnende leerkrachten. Ouders kunnen namelijk veeleisend zijn.

Gescheiden ouders of ouders die gaan scheiden, doen vaak een extra beroep op de school. De ouders hebben vaak zelf ook wel door dat hun kind onder de echtscheiding leidt en vragen de leerkracht om het kind in de gaten te houden. Bijvoorbeeld omdat het kind de vader zo weinig ziet. De ouder kan ook vragenstellen, vaak gaat het om het gedrag van kinderen, bijvoorbeeld na een bezoek aan de vader. De zorgen van de ouders wordt meegenomen in de klas, soms worden daar niet alle fatsoensnormen in acht genomen.

Een leerkracht moet bekend zijn met de verschillende gezinsvormen, een zeer belangrijke voorwaarde vandaag de dag. Je moet inzicht hebben in de kracht die een bloedband met zich meebrengt. Een kind kan bij de komst van een stiefouder opnieuw verdriet laten zien maar je moet je ook kunnen verplaatsen in een kind die in twee huizen woont. De leerkracht moet ook op de hoogte zijn van gespleten loyaliteit, zodoende kan de leerkracht bepaalde uitspraken van het kind op de juiste waarde schatten. Naast de leerkracht, moeten ook de klasgenoten van een kind met gescheiden ouders op de hoogte zijn. Zij moeten ook kennis maken met de verschillende gezinsvormen. Een kind kan zich zo beter in de situatie van een ander verplaatsen. Dit stimuleert het empathisch vermogen en zorgt voor een veilige leefomgeving. Zo leert een kind dat, iets dat anders is, niet vreemd is.

Het boek, Kinderen uit nieuwe gezinnen van Corrie Haverkort en Ed Spruijt, geeft aan volgens veel begeleiders en leerkrachten belangrijk is om goed naar het kind te luisteren. De leerkracht moet weten wat er in het kind omgaat en welke invloed dit heeft op zijn gedrag in de klas. Je kunt dan denken aan vragen zoals;

- Heeft de vader een nieuwe vriendin?
- Loopt de relatie met de stiefouder stroef?
- Is een van de ouders overleden?
- Hoe is de relatie met de kinderen van de stiefouder?

Het zijn praktische vragen die problemen aan het licht kunnen brengen. Leerkrachten spelen een belangrijke rol omdat ze het gedrag van de leerling actief kunnen waarnemen. Er zal altijd een passend moment zijn om naar gedragsveranderingen te vragen. Begeleiders en leerkrachten kunnen door hun professionaliteit veel voor het kind betekenen. Het kind zal verwachten dat er eisen aan hem gesteld zullen worden, het wil niet anders zijn. Ongepast gedrag en verslechterde schoolresultaten mogen niet worden goed gepraat. Echtscheidingen hoeven niet altijd de oorzaak van verminderde schoolresultaten te zijn, soms wel maar niet altijd. Er moet dus niet te snel gewezen worden naar de nieuwe gezinssituatie als mogelijke oorzaak. Veel kinderen kunnen namelijk wel goed blijven presteren ondanks de thuissituatie. Sommige kinderen hebben hier wel moeite mee. De taak voor de leerkracht om onderscheid te maken tussen deze kinderen. Het is voor de kinderen fijn als de leerkracht rekening met hen houdt. In het begin kan het voor komen dat het huiswerk nog bij ene ouder ligt terwijl het kind bij de andere ouder is. Dit is pas een probleem als het structureel gebeurt.

Een leerkracht mag geen oordeel uitspreken, kinderen hechten namelijk veel aan de mening van een leerkracht maar ook aan die van de ouders. Het is belangrijk om de kinderen te begeleiden bij de aanpassing op een nieuwe gezinssituatie. Dit moet gedaan worden vanuit een open situatie waarbij de leerkracht verschillende kanten belicht. Er mag niet partij gekozen worden voor een bepaald persoon. Iedereen moet in zijn waarde worden gelaten. Dan kan er veel bereikt worden. Het is belangrijk dat de eenzijdige blik op gezinsvormen wordt doorbroken en voorkomen.

3.10. Invloed van echtscheiding op leerprestatie van kinderen

Voor deze vraag zullen we een onderscheid moeten maken tussen schoolprestaties en de schoolloopbaan. In verband met dit onderzoek zullen we ons voornamelijk richten op de schoolprestaties. We zullen wel kort iets vertellen over de schoolloopbaan. De schoolprestaties hebben te maken met het functioneren van een leerling op een bepaald moment, om te kijken of een kind de lesstof beheerst. De schoolloopbaan loopt over een veel langere periode en heeft betrekking op meerdere (vervolg) scholen.

De meeste leraren weten uit eigen ervaring dat kinderen, die te maken hebben met echtscheidingen, geremd kunnen worden in hun werkzaamheden. Er zijn veronderstellingen die zeggen dat veel kinderen uit gebroken gezinnen, in het speciaal onderwijs terecht komen. Dit is niet terecht laten verschillende onderzoeken zien. Volgens Dijkman (1984) heeft een derde deel van de jongeren geen problemen ondervonden van de echtscheiding. Meer dan helft van de jongeren heeft aangegeven dat de echtscheiding van hun ouders wel degelijk invloed had op hun prestaties. Ze gaven gedrag en concentratieproblemen als voornaamste reden aan. Een op de vijf jongeren uit dit onderzoek hadden achterstanden als gevolg van de echtscheiding. Een op de tien gaf aan dat ze extra hulp kregen van leraren.

Kaye (1989) heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar de schoolprestaties van kinderen van zes tot twaalf jaar. In dit onderzoek hebben ze de schoolresultaten voor vijf jaar lang gevolgd. Zelfs na vijf jaar was er nog verschil te zien tussen kerngezinnen gezinnen en gebroken gezinnen. Jongens uit gebroken gezinnen blijken nog slechter te presteren. Meisjes lijken niet of nauwelijks beïnvloed te worden door de echtscheiding. Het is opvallend te noemen dat kinderen uit gebroken gezinnen slechter op gestandaardiseerde toetsen scoren dan kinderen uit intacte gezinnen. Dit in vergelijking met de 'gewone' schoolprestaties. Dit valt mogelijk te verklaren met het feit dat kinderen

uitgebroken gezinnen meer ondersteuning krijgen van het onderwijzend personeel. Een andere verklaring zou kunnen zijn dat leraren kinderen uit gebroken gezinnen hoger beoordelen. Dit staat weer haaks op een ander onderzoek dat aangeeft dat jongeren zich benadeelt voelen na een echtscheiding omdat men er vanuit gaat dat er (gedrag)problemen voor zullen doen. Dat vooral jongens lager scoren kan verklaard worden door de afwezigheid van de vader. Een onderzoek naar schoolprestaties tussen jongens die hun vader verloren en jongens die wel een vader hebben, bevestigt dat enigszins.

3.11. De school en kinderen met echtscheidingen

3.11.1 Communicatie naar de ouders

Elke school communiceert op een andere manier met de ouders. Het is komt vaak voor dat een ouder informatie over het kind ontvangt, de ouder bij wie kind ingeschreven staat in het schoolsysteem. De andere ouder krijgt hierdoor vaak geen informatie. Deze ouder wordt ook niet uitgenodigd voor de oudergesprekken.

De scholen hebben volgens hun visie op een bepaalde manier contact met de ouders. Er zijn scholen die rekening houden met kinderen van gescheiden ouders. Zij lichten wel beide ouders in. Er zijn ook scholen die zeggen dat ze maar een ouder willen opnemen in hun schoolsysteem. Iedere school verwacht van gescheiden ouders dat ze elkaar op de hoogte houden. Het is belangrijk dat de school een visie heeft op het gebied van deze communicatie. Het voorkomt verwarring en klachten. Een duidelijk beleid komt het kind en de leerkracht ten goede. Nu kan niet voor iedere situatie een passende oplossing gevonden worden. Toch is het belangrijk dat er een bepaald beleid is.

Een school kiest dus voor een bepaald beleid. Desondanks zijn ze volgens de wet wel verplicht om beide om aan beide ouders informatie te verstrekken. In Nederlandse wet is ook vastgelegd dat beroepsprofessionals die contact hebben met kinderen, verplicht zijn om informatie te verstrekken. Alleen in een eenhoofdig ouderlijk gezag kan het zijn dat er andere regels gelden. De Landelijke Vereniging Klachten Commissie Scholen benadrukt het belang van een informatieverstrekkingprocedure.

3.11.2. Het protocol

De praktijk wijst uit dat er weinig onderwijspersoon zit te wachten op nog een protocol. Een protocol wekt de indruk dat je steeds volgens een bepaald systeem moet werken. Hierdoor lijkt het alsof leerkracht niet kan vertrouwen op eigen inzicht of kennis. Dit is echter onjuist opgevat.

Een protocol dient niet gebruikt te worden als een vast systeem waaraan handelingen zijn gebonden. Een protocol probeert juist een kader aan te geven waarin er ruimte is voor eigen inzichten. Het is niet een lijst met allemaal verplichte handelingen. Een protocol moet een goed onderbouwd plan zijn waarbij grenzen kunnen worden aangegeven. Het protocol helpt bij situaties waarbij niet zomaar een oplossing voor handen ligt.

Echtscheidingen komen veel voor in onze cultuur en brengen een verlieservaring met zich mee. De echtscheidingen zijn vaak bekend bij de omgeving omdat er bijvoorbeeld veelvuldig ruzie is. Toch heerst er ook een bepaalde mate van taboe, echtscheidingen brengen gevoelens met angst, falen en schaamte met zich mee. Voor kind betekent het vaak, het verlies van de (dagelijkse) omgang met een

van de beide ouders. In twintig procent van de echtscheidingen is er zelfs helemaal geen contact meer met de anderen, in vele gevallen de vader.

Een schoolprotocol kan veel duidelijkheid bieden. In dat protocol moet aangegeven zijn, hoe de school omgaat met de nieuwe gezinnen.

3.11.3. Crisissituaties

Bij een echtscheiding kunnen de emoties hoog oplopen. Het kan voorkomen dat de andere ouder dreigt met de ontvoering van het (de) kind(eren). Voor een ontvoering kunnen er verschillende redenen zijn. Wanneer er gedreigd wordt met een ontvoering dan heeft de school daar een belangrijke en directe rol in. Elke school is verplicht om het kind alleen met de verzorgende ouder/verzorgende te laten meegaan. De school moet er daarnaast voor zorgen dat er continu toezicht is op het desbetreffende kind.

Soms komt het voor dat er, bijvoorbeeld door geweld, een straatverbod wordt opgelegd. De school is dan op de hoogte en alle kinderen van de school zijn op de hoogte. Maar wat als het straatverbod wordt genegeerd? Voor een leerling is dit een zeer vervelende situatie, er is schaamte maar ook angst voor de andere ouder. Scholen moeten daarom een veiligheidsprotocol hebben waarin situaties zoals deze worden vastgelegd.

3.12. De rol van de leerkracht, intern begeleider en de schoolleiding

3.12.1. De leerkracht

Een leerkracht heeft vaak vooraf wel door dat er in de thuissituatie van het kind iets speelt. Denk hierbij aan een echtscheiding, de komst van een stiefouder of andere gezinsproblematiek. Wanneer een leerkracht zich zorgen maakt om het kind, door bijvoorbeeld een verandering in gedrag, dan kan de leerkracht op eigen initiatief contact opnemen met de ouders. Het kan ook voorkomen dat het kind komt met de mededeling. Het boek, Kinderen uit nieuwe gezinnen van Corrie Haverkort en Ed Spruijt, geeft aan dat de school zelf initiatief moet nemen en vooral niet moet wachten op de ouders. Het kind moet centraal staan. En juist de kinderen uit nieuwe gezinnen hebben behoefte aan goede communicatie tussen school en de ouders. Het is de taak van de leerkracht om contact hebben met beide ouders. De leerkracht moet het kind ook helpen om de gevoelens met hem en met de klas te delen. De leerkracht doet dit in overleg met de intern begeleider en de schoolleiding.

3.12.2. De intern begeleider

Een intern begeleider kan betrokken worden bij de gesprekken tussen ouders en leerkracht. De intern begeleider moet op de hoogte zijn van de rechten en plichten van ouders. De intern begeleider communiceert dit in een vergadering waarna de directie een beleid kan opzetten. De intern moet informatie hebben voor de leerkracht en voor de ouders. Het komt ook vaak voor dat de ouders zelf contact zoeken met de intern begeleider. Een voordeel van de intern begeleider is, dat hij de situatie van iets meer afstand kan bekijken omdat hij niet dagelijks in contact is met het kind. Hierdoor kan de intern begeleider heel goed een bemiddelde rol spelen. De intern begeleider is alert op de signalen van de betrokkenen en geeft advies voor interne en externe hulpverlening. Er moet oplossingsgericht te werk worden gegaan.

3.12.3. De schooldirectie

De schoolleiding geeft richting aan een school doormiddel van een visie met een daaropvolgend beleid. Hier valt de omgang met nieuwe gezinnen ook onder. Mochten de leerkracht en de intern begeleider er niet uitkomen dan staat de directie hen bij. De schooldirectie heeft een belangrijk aandeel in de communicatie richting ouders. De directie kan, in overleg met de betrokkenen, bepalen hoe die communicatie verloopt.

3.12.4. De ouders

Natuurlijk is er ook een belangrijke rol weggelegd voor de ouders. Het is voor een school een onmogelijke opgave om precies te weten wat er thuis speelt. Ouders zijn verantwoordelijk voor de communicatie richting de school. In situatie waarbij de ouders nauwelijks communiceren, blijft de school wel verantwoordelijk. De school moet zorgen dat het altijd zoveel en zojuist mogelijk op de hoogte is. In de wet is opgenomen dat gescheiden ouders elkaar moeten informeren.

3.13. Een beleidsdocument

Bij het opstellen van een beleidsdocument, om de communicatie tussen de school en de nieuwe gezinnen vast te leggen, zijn de volgende vragen van belang.

„

- *Welke afspraken over het contact met de gescheiden ouders wil je als school vastleggen?*
- *En op welke wijze?*
- *Door middel van een protocol?*
- *Is het mogelijk om ook de ouders bij het opstellen van beleidsafspraken te betrekken, en zo ja hoe dan?*
- *En hoe wil je ouders informeren over het schoolbeleid ten aanzien van contact met gescheiden ouders?*”

(Haverkort & Ed, 2012)

Op het internet en in de literatuur zijn er talloze voorbeelden van beleidsdocumenten te vinden. De voorkeur gaat uit naar een document dat zelf ontworpen is. De kans dat het daarmee aansluit bij de cultuur van de school is zodoende groter. De schoolleiding dient het document op te stellen in samenspraak met de leerkrachten en neemt daarin de ervaringen van en met ouders op. Door ouders en leerkrachten erbij te betrekken, zorg je ervoor dat het document breed gedragen wordt. Men is bekend met het document. Als het document af is kan het onderdeel worden van bijvoorbeeld de schoolgids. Hierdoor heb je niet te maken met allemaal losse protocollen. Daarnaast moet de informatie eenvoudig kunnen worden ingezien. In dit document is opgenomen:

„

- *De uitgangspunten van de school in omgang met gescheiden ouders*
- *De informatievoorziening met ouders*
- *Het bijwonen van schoolactiviteiten*
- *De rol van nieuwe partners*
- *Overige zaken zoals administratieve regels*”(Haverkort & Ed, 2012)

Hoofdstuk 4

De praktijk

Naast de zojuist behandelde theorie, heeft de onderzoeker ook vragen gesteld aan de praktijk. Met de praktijk wordt de situatie van CBS School X te Plaats X bedoeld. De onderzoek bekijkt hoe de school, en de vereniging van de school, zich profileert op het gebied van kinderen en echtscheidingen.

4.1. Beleid CBS School X m.b.t. echtscheidingen

Op het gebied van echtscheidingen heeft de school geen beleidsdocument. De school heeft in haar schoolgids wel richtlijn aangegeven voor de communicatie naar de ouders met echtscheidingen. Het volgende staat geschreven in de schoolgids:

“ Onze school gaat voorzichtig om in het betrekken van gescheiden ouders bij het schoolgebeuren van hun kind.

Deze voorzichtigheid leidt er echter niet toe, dat u, als u gescheiden en niet belast bent met het gezag van het kind van alle schoolinformatie verstoken blijft.

Er bestaat een wettelijke verplichting tot informatieverschaffing, tenzij het belang van het kind zich daartegen verzet. Als een ouder aan de school gegevens vraagt, zullen wij als school nagaan of er wel of niet inlichtingen aan u als ouder verstrekt moeten worden.

Toetssteen is daarbij het belang van het kind.

Een belangrijke reden voor ons om helemaal geen informatie te geven, kan bijvoorbeeld zijn dat een ouder aan wie de toegang tot zijn of haar kind is ontzegd via de school toch contact probeert te krijgen.

Wel vinden we het normaal dat ook de ouder die niet belast is met het gezag over het kind, maar wel belangstelling heeft voor de activiteiten van onze school b.v. het bezoeken van een kijkavond (15-minutengesprek) hierbij betrokken wordt.

U kunt er op rekenen dat wij met betrekking tot informatieverstrekking aan gescheiden ouders uiterst zorgvuldig zullen handelen.”(Wiken, 2013-2014)

Deze informatie heeft betrekking tot de informatie verschaffing. De niet-gezaghebbende ouder mag de ontwikkeling van zijn kind volgen. Deze ouder zal alle informatie die ook de gezaghebbende ouder ontvangt, ontvangen. Alleen als er een rechterlijk bevel is, mag de school dit weigeren.

Gescheiden ouders mogen gezamenlijk de 15-minutengesprekken bezoeken. Er is ook een mogelijkheid om dit gescheiden van elkaar te doen. De betreffende leerkracht zal dan een gesprek voeren met beide ouders. Dit staat echter niet beschreven in een beleidsdocument.

4.2. Ondersteuning van de school

4.2.1. Op schoolniveau

In hoofdstuk 2 hebben we de zorgstructuur beschreven op verschillende niveaus. Kinderen die te maken hebben met de echtscheidingen kunnen in sommige gevallen behoren tot de zorgleerlingen. Deze leerlingen kunnen extra zorg nodig hebben omdat de echtscheidingen problemen met zich meebrengt. Problemen die de kinderen zelf niet kunnen verwerken omdat ze daar, passend bij hun ontwikkelingsfase, niet toe instaat zijn. Een kind dat hinder ondervindt van de echtscheiding laat vaak

zorgwekkend gedrag zien. Het kind kan storend gedrag vertonen in de klas, veel betrokken zijn bij conflicten, snel negatieve emoties tonen, terughoudend zijn, slordige werkhouding vertonen of vaak ziek zijn. De schoolresultaten kunnen ook een graadmeter zijn. Indien de schoolresultaten achteruitgaan dan kan de school extra ondersteuning bieden.

CBS School X biedt in dit soort situaties die ondersteuning. Op verschillende manieren kan er ondersteuning geboden worden. De leerling zal aangemeld worden voor de leerlingenbesprekingen. Tijdens de leerlingenbesprekingen zal de situatie van het kind besproken worden. Het onderwijsteam gaat samen kijken naar de problematiek van het kind. De expertise van de verschillende teamleden wordt gebruikt om naar een oplossing te zoeken.

De school kan ook externe deskundigen benaderen. CBS School X heeft een samenwerkingsverband met SBO de Sjalom uit Drachten. Vanuit die school komt er een ambulant medewerker observeren in de klas. De ambulant medewerker observeert het kind in de klas. De groepsleerkracht en de intern begeleider geven hem een observatiedoel. Aan de hand van de observatie komt de ambulant medewerker met een verslag. In dat verslag worden adviezen gegeven. Die adviezen kunnen betrekking hebben op pedagogische of didactische aanwijzingen maar ook over een verwijzing naar een andere deskundige.

De intern begeleider houdt, indien de situatie daar om vraagt, gesprekken met leerlingen die daar behoefte aan hebben. Die gesprekken hebben een informeel karakter. De gesprekken zullen veelal gaan over het weekend zodat het kind zijn verhaal kwijt kan. Tussendoor zal er gevraagd worden naar de thuissituatie. Het kind kan zo zijn verhaal en frustraties kwijt. De intern begeleider geeft het kind adviezen indien het kind moeilijkheden beschrijft. De gesprekken vinden frequent plaats. De frequentie hangt af van de behoefte van het kind. De gesprekken worden verwerkt in het leerlingvolgsysteem Parnassys.

4.2.2. Op groepsniveau

De gesprekken kunnen ook gevoerd worden door de groepsleerkracht. De groepsleerkracht staat vaak dichterbij het kind dan de intern begeleider. Daarom kan er gekozen worden voor de groepsleerkracht. De gesprekken hebben dezelfde lading en inhoud als bij de intern begeleider. Bij de gesprekken worden cijfers gebruikt. De leerkracht laat het kind cijfers geven voor verschillende situaties. Het kind moet dan een cijfer geven tussen de 1 en 10. Zo vraagt de leerkracht welk cijfer het kind de school geeft, de thuissituatie, zijn gevoel etc. Aan de hand van cijfers kan de leerkracht bekijken of het kind positiever wordt in de loop der tijd.

Mocht het gedrag van het kind zeer zorgwekkend zijn, dan zal er veelvuldig contact zijn met de ouders. De ouders zullen toestemming moeten geven voor het zorgtraject. Het kan voorkomen dat de groepsleerkracht wekelijks gesprekken voert met de ouders. Met de ouders kan dan de school en thuissituatie besproken worden. Samen gaan ze opzoek naar een manier om het kind te helpen. Door de korte lijnen kunnen problemen direct besproken worden en zijn beide partijen op de hoogte van de mogelijke problemen en kunnen dan ook direct op zoek naar een mogelijke oplossing.

De bovenstaande ondersteuning worden geboden door de school maar zijn niet opgenomen in een beleidsdocument.

4.3. De omtinker

In de gemeente X is er gekozen voor een 'omtinker'. Het woord 'omtinker' komt voort uit de Friese taal en betekent meedenken. De 'omtinker' is een medewerkster van de gemeente X die tussen het gezin en de verschillende instanties staat. De 'omtinker' helpt de gezinnen met de communicatie naar de verschillende instanties. Daarnaast geeft ze advies, verduidelijkt ze zaken of bemiddelt ze. Ook bij echtscheiding kan de omtinker als bemiddelaar functioneren tussen de ontstane (stief)gezinnen.

4.4. Leerkracht X met kind en echtscheiding in de klas

De praktijkonderzoek laat zien dat van de ondervraagden (18) ruim drie kwart kinderen van gescheiden ouders in de klas hebben. Een kwart geeft aan dat ze op dit moment geen kinderen van gescheiden ouders in de klas hebben. Dit betekent niet dat ze dat nooit hebben gehad of zullen krijgen. Drie op de vier leerkrachten binnen X heeft dus te maken een kind uit een gebroken gezin.

4.5. Invloed van echtscheidingen op de leerprestaties van kinderen volgens de leerkracht van X

De helft van de ondervraagden geeft aan dat een echtscheiding wel degelijk invloed heeft op de leerprestaties van kinderen. Van deze meerheid is een kwart zeer overtuigd en geeft aan dat een echtscheiding zeer zeker invloed heeft op de leerprestaties van kinderen. Een kleine dertig procent van de ondervraagden is overtuigd en antwoordt met mee eens. Een kleine minderheid (47 %) geeft aan dat ze het enerzijds wel vinden en anderzijds niet. Zij kunnen niet duidelijk stellen dat een echtscheiding direct invloed heeft op de leerprestaties van leerlingen. Geen enkele ondervraagde is er van overtuigd dat een echtscheiding invloed heeft op de leerprestaties van kinderen. De leerkrachten van X geven aan dat een echtscheiding wel degelijk invloed heeft op de leerprestaties maar dat er een verschil zit in de mate waarop een echtscheiding van invloed is.

4.6 Protocol of beleidsdocument

Slechts een ondervraagde geeft aan dat er op zijn school een beleidsdocument is op het gebied van echtscheidingen. De overige ondervraagden hebben of geen idee (41%) of geven aan dat er geen beleidsdocument is op het gebied van echtscheidingen. Binnen de vereniging X is er dus geen duidelijk beleid op de omgang met echtscheidingen. Binnen een school is er blijkbaar wel een duidelijk beleid en wordt deze ook toegepast.

4.7. Begeleiden van kinderen

In het onderzoek zijn er drie vragen gesteld aan de praktijk. Een ondervraagde geeft aan dat hij een kind met de echtscheiding van de ouders, goed kan begeleiden. Een klein dertig procent geeft aan dat dit ook wel lukt, zij het met minder een klein beetje minder overtuiging. De meeste ondervraagden gaven aan dat het enerzijds wel lukt maar anderzijds niet. Elk kind is anders, elke echtscheiding ook. Een kleine 12 % van de ondervraagden geeft aan dat ze moeite hebben met deze begeleiding. Zij geven aan dat het hen niet goed lukt om een kind in een dergelijk geval te begeleiden.

Aan de ondervraagden is ook de vraag gesteld of zij bepaalde middelen of verdieping wilden zien op dit gebied. Een kwart van de ondervraagden gaf aan dat wel belang hadden bij een handboek m.b.t.

echtscheidingen en kinderen. Een ondervraagde zou tijdens de opleiding tot leraar basisonderwijs graag meer informatie verkrijgen. 35 % zou graag een cursus volgen en de andere 35% geeft aan dat ze het wel prima vinden en ze geen extra verdieping willen.

Over de begeleiding van kinderen en de problematiek van echtscheidingen antwoorden de ondervraagden als volgt. Ruim drie kwart van de ondervraagden geeft aan dat ze extra gesprekken voeren met de kinderen. 12 % geeft aan dat ze een klassikale lesgeven om duidelijkheid te scheppen over het leven in een gebroken gezin. De andere 12% geeft aan dat ze geen andere aanpak hebben t.o.v. voor de echtscheiding.

4.8. Reacties op echtscheidingen

Voorafgaand aan het praktijkonderzoek heeft de onderzoeker zicht verdiept in het onderzoeksonderwerp. De vragen zijn mede door die theorie tot stand gekomen. In de theorie kwamen verschillende reacties van kinderen op de echtscheiding van hun ouders, naar voren. De theorie wordt ondersteund door de ondervraagde uit de praktijk. Bijna alle reacties zijn een keer aangevinkt als reactie. Alleen verhoogde weerbaarheid of zelfstandigheid is door de ondervraagden niet aangemerkt als reactie. Verdriet is de reactie die als meest voorkomend wordt aangegeven. Daarna geeft ruim 66 % van de ondervraagden aan dat een terugval een veel voorkomende reactie is. De reacties van kinderen op de echtscheiding van hun ouders zijn divers. Verdriet en een terugval worden aangemerkt als de meest voorkomende reacties.

Hoofdstuk 4

Het onderzoeksontwerp

In dit hoofdstuk gaan we kijken naar de opzet van dit onderzoek. We gaan kijken naar een beschrijving van het onderzoek dat is uitgevoerd in de praktijk. Daarbij nemen we de methodologie onder de loep, kijken we naar de populatie en steekproef, de datapreparatie, de operationalisering en naar de data-analyse.

4.1. Het onderzoekstype

Er is sprake van het volgende onderzoekstype; een exploratief onderzoek. In de onderzoeksvraag gaat de onderzoeker opzoek naar de invloed van echtscheidingen op de leerprestaties van kinderen. De onderzoeksvraag is een samenhangonderzoeksvraag en past daarom het beste binnen een exploratief onderzoek. De onderzoeker stelt ook nog een verschil-onderzoeksvraag wat ook past binnen een exploratief onderzoek. De onderzoeker heeft vooraf geen duidelijke theorie wat betreft de invloed van echtscheidingen op de leerprestaties van kinderen. De onderzoeker wil kennis en inzicht ontwikkelen op dit gebied. Tijdens het onderzoek wordt er gekeken naar verschillende kenmerken. De kenmerken echtscheidingen en kinderen staan centraal. Daarnaast wordt er gekeken naar sekseverschillen, ontwikkelingsperioden van het kind, gedragsproblemen, temperament, incasseringsvermogen, veerkracht, intelligentie, leeftijd.

4.2. Het onderzoeksontwerp

Bij het onderzoeksontwerp is er gekozen voor een survey-onderzoek. De gegevens zijn via een systematische ondervraging verkregen. Hierbij wordt er gekeken naar verschillende kenmerken. De meting is gehouden op een moment en dus is er sprake van een moment opname. De gegevens zijn verzameld door middel van een digitaal interview. Voor de geïnterviewde heeft de onderzoeker een digitale enquête ontworpen. Er wordt niet direct gezocht naar causale verbanden.

4.3. Populatie en steekproef

Onder de eenheden vallen in dit onderzoek de leerkrachten van leerlingen met echtscheidingen. De leerkrachten van de vereniging de X zijn de populatie. Op hen heeft het onderzoek betrekking. De invloed van echtscheidingen op leerprestaties van kinderen is de eigenschap van deze groep. Deze hele populatie is onderdeel geweest van het onderzoek. Van een steekproef is geen sprake geweest. Het onderzoeksinstrument is een internetenquête.

De leerkrachten uit het basisonderwijs in Nederland kunnen gezien worden als de theoretische populatie. De leerkrachten van onderwijsvereniging X behoren tot de operationele populatie.

4.4. Operationaliseren

De onderzoeksvraag luidt 'Wat is de invloed van echtscheidingen van ouders op de leerprestaties van kinderen op de basisschool?' Uit de onderzoeksvraag kunnen we twee variabelen halen. De eerste variabele zijn de echtscheiding van ouders en de tweede variabele zijn de leerprestaties van leerlingen op de basisschool. Een echtscheiding is eenvoudig te definiëren. Een echtscheiding houdt

in dat de huwelijk ontbonden wordt door een rechter. Het gezin gaat daarna verder in een andere soort gezin dan voorheen. Leerprestaties zijn hebben ook een eenduidige definitie. Het gaat om de prestaties van leerlingen op de basisschool en dan op het gebied van taalvaardigheid en rekenen.

4.5. Dataverzamelmethode en instrumentele betrouwbaarheid

De onderzoeker heeft gebruik gemaakt van een schriftelijk interview. Via het internet heeft de onderzoeker getracht om d.m.v. dit schriftelijke interview gegevens te verzamelen. Er was geen duidelijke informatie beschikbaar. Een schriftelijk interview lag hierdoor voor de hand. De onderzoeker heeft door middel van het onderzoek ook getracht om meningen, gevoelens, kennis en houdingen te achterhalen op het gebied van het onderzoeksonderwerp. Het gekozen onderzoeksinstrument had mede daardoor de voorkeur.

De informatie is op een gestructureerde manier verkregen. De geïnterviewde kon alleen gesloten antwoorden geven. De antwoordenmogelijkheden waren door de onderzoeker vastgelegd.

De onderzoeker heeft geprobeerd om het onderzoeksinstrument zo betrouwbaar mogelijk te maken. De vragen zijn zorgvuldig geformuleerd en de antwoorden zijn bewust gekozen. De vragen zijn ontworpen aan de hand van de literatuur. Toeval is echter nooit volledig uit te sluiten. De geïnterviewde zal een vragenlijst altijd invullen op een bepaald moment met een bepaalde insteek. Het onderzoeksinstrument is valide. Het interview meet wat er gemeten moet worden. De vragen zijn, zoals eerder genoemd, zorgvuldig opgesteld. De gekozen begrippen zijn bekend bij de geïnterviewde. We kunnen dus spreken van begripsvaliditeit hierdoor is het onderzoek valide.

Hoofdstuk 6

De onderzoeksresultaten

De onderzoeker zal in dit hoofdstuk de onderzoeksresultaten beschrijven. De onderzoeksresultaten zijn verkregen door middel van een schriftelijk interview. Het interview bestaat uit zeven vragen. Deze zeven vragen moeten antwoord geven op een aantal praktijk vragen. Het schriftelijk interview is ingevuld door 18 personen.

Vraag 1:

Statistieken voor vraag 1 : Heeft u dit schooljaar en leerlingen in en uw groep zitten waarvan de ouders gescheiden zijn?

Beschrijving onderzoeksresultaten:

76% van de ondervraagden heeft leerlingen in de groep die te maken hebben gehad met echtscheidingen. 24% heeft geen leerlingen van gescheiden ouders in de klas. Dit houdt in dat van 14 van de ondervraagden leerlingen van gescheiden ouders in de klas hebben. 4 ondervraagden hebben geen leerlingen in de groep zitten waarvan de ouders gescheiden zijn.

Statistieken voor vraag 2 : Een stelling: Echtscheidingen hebben invloed op de leerprestaties van kinderen.

Beschrijving onderzoeksresultaten:

24 % van de ondervraagden is het geheel eens met de stelling. 29 % is eens met de stelling. 47% van de ondervraagden kiest voor een middenweg. Zij zijn het gedeeltelijk eens met de stelling maar ook gedeelte oneens. Dat betekent dat 53% van de ondervraagden het eens zijn met de stelling. 47 % is niet direct overtuigd. Het is opvallend te noemen dat niemand van de ondervraagden het volledig oneens is met de stelling. Dit betekent dat 4 ondervraagden het volledig eens zijn met de stelling. 5 ondervraagden zijn het eens met de stelling. De (9) overige ondervraagden zijn het gedeeltelijk eens en gedeeltelijk oneens met de stelling.

Statistieken voor vraag 3 : Heeft uw school een protocol of een ander beleidsdocument m.b.t. kinderen van ouders met echtscheidingen?

Beschrijving onderzoeksresultaten:

41 % van de ondervraagden heeft geen idee. Zij kunnen niet zeggen of er op hun school een beleidsdocument op het gebied van echtscheidingen aanwezig is. 53 % geeft aan dat er op dit gebied geen beleidsdocument aanwezig is. 6% geeft aan dat er wel een beleidsdocument is en dat deze ook wordt toegepast. Dit betekent dat 7 ondervraagden geen idee hebben of er een beleidsdocument aanwezig is. Bij 10 ondervraagden is die er niet en bij een ondervraagde is dit beleidsdocument wel aanwezig en wordt deze ook toegepast. Dit betekent dat 17 ondervraagden geen duidelijke beleidsdocument gebruiken op het gebied van echtscheidingen.

Statistieken voor vraag 4 : Een stelling: Ik kan als leerkracht een kind van ouders met echtscheiding, vooral en als kinderen er moeite mee hebben, goed begeleiden.

Beschrijving onderzoeksresultaat:

53% is het gedeeltelijk eens met de stelling maar ook gedeeltelijk oneens. 29 % geeft aan dat ze het er mee eens zijn en dat ze een kind, bij een echtscheiding van de ouders, goed kunnen begeleiden. 12 % is het er mee oneens en geeft dus aan dat ze moeite een kind in een dergelijk gevoel niet goed kunnen begeleiden. 6% van de ondervraagden geeft aan dit helemaal niet te kunnen. Dit betekent dat 10 ondervraagden aangeven het gedeeltelijk eens en gedeeltelijk oneens te zijn met de stelling. 5 ondervraagden geven aan het eens te zijn met de stelling. 2 ondervraagden geven aan het oneens te zijn met de stelling en 1 ondervraagde geeft aan het geheel oneens te zijn met de stelling.

Statistieken voor vraag 5 : Door de volgende middelen zou ik beter om kunnen gaan met kinderen die te maken hebben met echtscheidingen:

Beschrijving onderzoeksresultaten:

35 % vindt het prima zoals het nu is, zij willen geen extra middel op het gebied van echtscheidingen en kinderen. Daarnaast is er ook nog 35 % die graag een extra cursus zouden willen zien op dit gebied. 24 % zou graag een handboek over dit onderwerp willen. 6 % geeft aan graag extra informatie over echtscheidingen en kinderen te ontvangen tijdens de opleiding. Dit betekent dat er ongeveer 6 ondervraagden het prima vinden en geen extra middel willen. Er ook 6 ondervraagden die graag een extra cursus zouden willen hebben. 4 ondervraagden zouden graag een handboek ontvangen en 1 ondervraagde zou tijdens de opleiding graag meer informatie ontvangen over het onderwerp.

Statistieken voor vraag 6 : Welke reacties ziet u bij kinderen met echtscheiding? (meerdere keuzes mogelijk)

Geen andere antwoorden gegeven

Beschrijving onderzoeksresultaten:

Bij deze vraag waren meerder antwoorden (6) mogelijk. 14 ondervraagden ziet verdriet als reactie op een echtscheiding. 11 ondervraagden zien een terugval na een echtscheiding. 7 ondervraagden zien boosheid, 7 ondervraagden zien ook afreageren reactie en nogmaals 7 ondervraagden zien loyaliteitsconflicten als reactie. 6 ondervraagden zien afgewezen terug als reactie. 5 ondervraagden zien verzet als reactie en ook 5 ondervraagden zien angst als reactie. 4 ondervraagden zien machteloosheid als reactie en ook 4 ondervraagden zien schuldgevoelens als reactie. 3 ondervraagden zien eenzaamheid als reactie en ook 3 ondervraagden zien bezorgdheid om ouders als reactie. 2 ondervraagden zien opluchting als reactie en nogmaals 2 ondervraagden zien hoop als reactie op een echtscheiding. Als alle ondervraagden 6 antwoorden hadden ingevuld waren er in totaal 108 reacties geweest. De uiteindelijke respons op deze vraag is 80 reacties. Niet iedere ondervraagde heeft het maximaal aantal antwoordenmogelijkheden benut.

Statistieken voor vraag 7 : Ik begeleid kinderen die te maken krijgen met de echtscheiding van hun ouders op de volgende manier:

Beschrijving:

78 % van de ondervraagden geeft een kind, dat te maken heeft met de echtscheiding van de ouders, extra aandacht d.m.v. gesprekken. 11 % houdt een klassikale les over verschillende soorten gezinnen. De andere 11 % heeft geen andere aanpak als voor de echtscheiding. Dit betekent dat 14 ondervraagden extra aandacht geven door middel van gesprekken. 2 ondervraagden een klassikale lesgeven over verschillende soorten gezinnen en dat de andere 2 ondervraagden geen andere aanpak hebben als voor de echtscheiding.

Hoofdstuk 7

De conclusie

De onderzoekt geeft in hoofdstuk 7 een antwoord op de hoofdvraag. Deze vraag stond gedurende het onderzoek centraal. Aan de hand van een theorie en praktijk onderzoek heeft de onderzoeker getracht om een antwoord te geven op de hoofdvraag.

De hoofdvraag van dit onderzoek is; “Wat is de invloed van echtscheidingen van ouders op de leerprestaties van kinderen op de basisschool?” De onderzoeker heeft geprobeerd om een antwoord te vinden op deze vraag. De onderzoeker is op zoek gegaan naar de samenhang tussen echtscheidingen en leerprestaties van leerlingen op de basisschool. Er is gekeken welke invloed een echtscheiding heeft op de (leer)prestaties van leerlingen. Een theorieonderzoek en een praktijkonderzoek heeft de onderzoeker inzicht gegeven op deze kwestie. Dat een echtscheiding invloed heeft op de leerprestaties van kinderen, mag duidelijk zijn. Het onderzoek heeft de onderzoeker echter geleerd dat dit niet zo stellig valt vast te leggen. Verschillende factoren hebben hier invloed op. De onderzoek zal gaan uitleggen welk inzicht er is verkregen.

Laten we allereerst stellen dat iedere echtscheiding anders is. De een gaat uit elkaar met heftige ruzie, een ander in harmonie en weer een ander kan maar net door een deur. Na de echtscheiding is het soort gezin van belang. Het oude valt uiteen en wordt vervangen door een ander. Oude structuren verdwijnen en er ontstaan nieuwe structuren. Het verdwijnen van deze vastigheid is voor kinderen ontzettend lastig. De gekozen gezinsvorm na de echtscheiding is belangrijk. Wordt het een eenoudergezin, een stiefvadergezin of een stiefmoedergezin? Zodra dat duidelijk is, kunnen de nieuwe structuren ontstaan. De invloed van een echtscheiding zal dan langzamerhand afnemen.

Een ander factor is de ontwikkelingsfase waarin het kind zich bevindt. Het kind zal een echtscheiding verwerken op een manier die passend is bij zijn ontwikkeling. We nemen de drie fases van ontwikkeling even door:

1. Baby en dreumissen
 - Hechting aan de ouders is ontzettend belangrijk en vormt de basis van het leven van het kind.
 - Gevoelig voor (negatieve) emoties
 - Ouder(s) vaak minder gevoelig voor signalen van het kind
 - Bezoekregeling in vertrouwde omgeving van het kind
2. Peuters en kleuters
 - Verwerken informatie op een zeer eenvoudig niveau
 - Kunnen zich er schuldig voelen over ruzies
 - Legt de schuld vaak bij zichzelf
3. Het basisschool kind
 - Kunnen situaties iets beter overzien
 - Denken in concrete problemen
 - Hebben medelijden met de niet-verzorgende ouder

De invloed van een echtscheiding is per ontwikkelingsfase verschillend. Een echtscheiding zal altijd invloed hebben op het kind. Het kind kan, ongeacht welke ontwikkelingsfase, een dergelijke situatie als die van een echtscheiding, niet overzien. Het is te complex en moeilijk te begrijpen. Er zal gedacht worden vanuit concrete problemen zoals wie nu de fietsband zal plakken. Een bezoekenregeling kan ook problemen met zich meebrengen. Het kind kan vreemd gedrag vertonen. Vaak wordt er dan gewezen naar de aanpak van een van de ouders. Dit hoeft niet zo te zijn. Het kind heeft vaak last van schuldgevoelens of met medelijden. Het kind benadrukt een echtscheiding vanuit eigen denken en heeft een eigen beeld van de situatie. Door te praten met het kind kan die situatie verduidelijkt worden.

Daarnaast kunnen we een echtscheiding ook verdelen in verschillende fases. Elke fase heeft zijn problematiek. De volgende fases zijn van toepassing:

1. Crisisstadium
 - De fase vooraf aan de werkelijke echtscheiding
 - Veel conflicten en onzekerheid
 - Verandering van sociale omgeving
2. Overgangsstadium
 - Tijd van terug- en vooruitgang
 - Kinderen betrekken bij verdeling inboedel
 - Ontstaan nieuwe structuren
 - Opstellen ouderschapsplan
3. Hernieuwde stabiliteit
 - Nieuwe eenheid gevormd
 - 2-3 jaar gewenning nodig
 - Nieuwe rollen en verantwoordelijkheden
 - Desondanks is een echtscheiding toch een pijnlijke ervaring

Elke fase heeft zo zijn eigen problemen. De invloed is dus ook afhankelijk van het stadium van de echtscheiding waarin een kind zich bevindt. Een kind kan opgelucht zijn als een echtscheiding achter de rug is. De conflicten behoren dan eindelijk tot het verleden. Bij geen (voor het kind) duidelijke aanleiding om te gaan scheiden, kunnen er ook problemen ontstaan. Het kind heeft het niet zien aankomen en kan een echtscheiding niet begrijpen. Zijn vertrouwen in het leven zal een deuk op lopen. Een echtscheiding moet goed verteld worden aan kinderen. Daarbij moet altijd benadrukt worden dat het kind niet de aanleiding van een echtscheiding is.

Gedragsproblemen, incasservermogen, karakter, temperament, leeftijd, sekse en intelligentie hebben ook invloed op het verwerken van een echtscheiding. Het hangt mede van deze factoren af of een echtscheiding invloed heeft op de leerprestaties van kinderen op de basisschool. Een kind dat zich gemakkelijk aanpast en goed kan incasseren zal beter op een echtscheiding kunnen reageren dan een kind dat dit niet kan. Voor kinderen met gedragsproblemen is het nog veel lastiger. Door hun gedragsproblemen hebben juist zij baat bij structuur. Een echtscheiding zorgt ervoor dat die duidelijkheid verdwijnt en dat de situatie voor hen niet aangenaam wordt. Hun gedrag kan in dit geval verergeren.

Als we kijken naar de praktijk dan vallen er ook een aantal zaken op. Een van de vragen die gesteld is aan de geïnterviewden luidt; *heeft een echtscheiding invloed op de leerprestaties van kinderen?* Een

meerheid (53 %) gaf aan dat dit wel degelijk het geval is, zij antwoorden met geheel mee eens of mee eens. De overige ondervraagden (47 %) waren niet zo stellig. Zij gaven aan dat ze het aan de ene kant wel vonden maar aan de andere kant niet. Toch is er niemand geweest die heeft geantwoord dat een echtscheiding geen invloed heeft op de leerprestaties. De ondervraagden geven aan dat een echtscheiding invloed heeft op de leerprestaties maar verschillen ze in mening over de mate waarin dat van invloed is.

Voor scholen is het belangrijk dat er een duidelijk beleid is over de omgang met echtscheidingen bij ouders van leerlingen. Slechts 6 % van de ondervraagden gaf aan een dergelijke document te hebben op school. De overige ondervraagden hadden of geen idee of waren er van overtuigd dat er geen beleidsdocument aanwezig is. Dit is zorgelijk aangezien scholen de kinderen moeten beschermen. Door een duidelijk beleid kunnen er op school geen misverstanden ontstaan en biedt de school het kind en de ouders duidelijkheid.

Kortom, echtscheidingen hebben invloed op de leerprestaties van kinderen. De mate waarin echtscheidingen invloed hebben op een kind is afhankelijk van verschillende factoren. Dit hangt af van de leeftijd, de ontwikkelingsfase van het kind, de fase van echtscheiding waarin het kind zich bevindt, intelligentie, sekse, karakter, incasseringsvermogen, temperament, gedrag(problemen), verhouding van vader en moeder en de nieuwe gezinssituatie. Deze factoren zorgen ervoor of een kind zich makkelijk kan aanpassen en er dus weinig invloed is op de leerprestaties of juist moeizaam waardoor de invloed zeer groot kan zijn.

Hoofdstuk 8

De aanbevelingen

De onderzoeker zal in dit hoofdstuk aanbevelingen geven aan de opdrachtgever. Aan de hand van de conclusie zal de onderzoeker aanbeveling benoemen. De onderzoeker zal daarnaast aanbevelingen geven voor mogelijke vervolg onderzoeken.

De onderzoeker heeft in het vorige hoofdstuk antwoord gegeven op de hoofdvraag van het onderzoek. Dat antwoord zal de basis zijn van de aanbeveling die de onderzoeker wil doen aan de opdrachtgever. Als uitgangspunt van die aanbevelingen is de leerkracht en de school. De onderzoeker zal aanbevelen wat een leerkracht moet weten op het gebied van echtscheidingen en kinderen:

- De leerkracht moet de verschillende gezinsvormen moet op de hoogte zijn van de verschillende gezinsvormen
- De leerkracht moet op de hoogte zijn van de verschillende ontwikkelingsfases en de invloed van die ontwikkelingsfases op het begrijpen en verwerken van echtscheidingen
- De leerkracht moet op de hoogte van de verschillende fases die voorkomen bij een echtscheiding en wat die fases van invloed hebben op het kind.
- De leerkracht moet op de hoogte zijn van de overige factoren die van invloed zijn op de invloed van echtscheiding op de leerprestaties van een kind. Onder de overige factoren vallen gedragsproblemen, temperament, incasseringsvermogen, intelligentie, sekse, aanpassingsvermogen en leeftijd.
- De school moet een beleidsdocument hebben op het gebied echtscheidingen

Dit onderzoek kan de basis zijn van vervolgonderzoeken, volgens de onderzoeker kan er in ieder geval nog onderzoek gedaan worden naar:

- Of er een direct causaal verband gevonden kan worden tussen echtscheidingen en leerprestaties van kinderen op de basisschool?
- Wat een school kan doen op het moment dat er sprake is van een zogenaamd vechtscheiding bij de ouders van een van de kinderen op hun school?
- In hoeverre een school op de hoogte moet zijn van een ouderschapsplan?

Hoofdstuk 9

De literatuurlijst

Apeldoorn van, S., Overgaauw, A., Visser, M., van, L., & Lianne. (2007). *Bang Boos Blij*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Delfos, M. (2014). *Luister je wel naar mij?* Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Eijkeren van, M. (2005). *Werken in het basisonderwijs*. Baarn: HBuitgevers.

Haverkort, C., & Ed, S. (2012). *Kinderen uit nieuwe gezinnen*. Tielt: Lannoo Campus.

Haverkort, C., & Spruijt, E. (2012). *Kinderen uit nieuwe gezinnen*. Tielt: Uitgeverij Lannoo.

Maarel van der, L. (2013). *Kinderen in spagaat*. Best: Uitgeverij Ten Have.

Rijksoverheid. (n.d.). *Leerling gebonden budget*. Retrieved Mei 30, 2014, from Rijksoverheid: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/passend-onderwijs/vraag-en-antwoord/wat-is-leerlinggebonden-financiering-rugzak.html>

Rijksoverheid. (n.d.). *Weer Samen Naar School*. Retrieved Mei 29, 2014, from Rijksoverheid: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/passend-onderwijs/vraag-en-antwoord/wat-is-weer-samen-naar-school-wsns.html>

Singendonk, K., & Meesters, G. (2012). *Kind en echtscheiding*. Amsterdam: Pearson Assessment and Information.

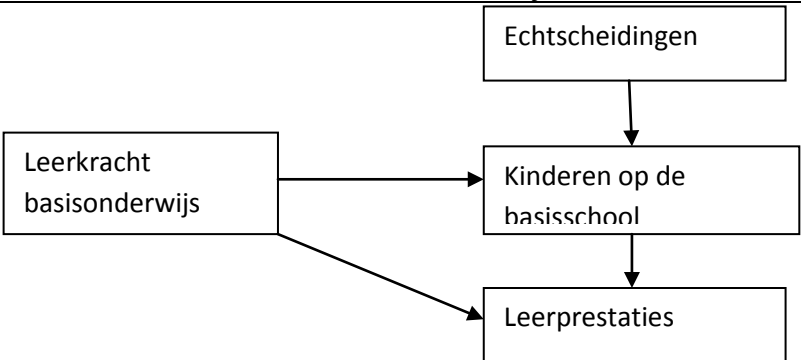
Singendonk, K., & Meesters, G. (2012). *Kind en Echtscheiding*. Utrecht: Pearson.

X, C. F. (2013-2014, Augustus 18). *CBS School X*. Retrieved Juni 4, 2014, from CBS School X: <http://X.nl/a/659/300659-f5.pdf>

Bijlage

Hulpmiddel 1

Verantwoording onderzoeksofzet

Naam + studentnummer	Alex de Jonge 135348
Onderwerp	Echtscheidingen en kinderen op de basisschool
E-mailadres	Alex.de.jonge@student.stenden.com
Datum	Juni 2014
1.1 Doelstelling	Leerkrachten handvatten geven om een kind, die te maken heeft met de echtscheiding van zijn ouders, goed te kunnen begeleiden en ondersteunen.
1.2 Ethische verantwoording	De scholen die aan dit onderzoek hebben meegewerkt, hebben dit vrijwillig gedaan. De onderzoeker heeft aan het bovenschoolse bestuur toestemming gevraagd waarna de schooldirecteuren aangeven of ze wilden meewerken. De toepaste schoolresultaten zijn volledig anoniem. De enquête voor leerkrachten is daarnaast ook anoniem ingevuld. Het onderzoek zal bijdragen aan de zorg voor leerlingen van ouders met echtscheidingen. De uitkomst van dit onderzoek zal geen nadelige gevolgen hebben voor leerlingen, ouders, scholen of andere betrokkene bij echtscheidingen.
1.3 Onderzoeksvraag	Wat is de invloed van echtscheidingen op de leerprestaties van kinderen op de basisschool?
1.4 Type vraag (frequentie/verschil/samenhang)	Het gaat hier om een samenhangvraag. De onderzoeker gaat opzoek naar een samenhang tussen echtscheidingen en de leerprestaties van jonge kinderen.
1.5 Eenheden	De leerkrachten van leerlingen die te maken hebben met de echtscheiding van hun ouders. Deze leerkrachten werken binnen de vereniging X.
1.6 Eigenschappen	De leerprestaties van kinderen op de basisschool en echtscheidingen bij ouders van kinderen in de basisschoolleeftijd.
1.7 Controle begrippen en conceptueel model	 <pre> graph TD A[Echtscheidingen] --> C[Kinderen op de basisschool] B[Leerkracht basisonderwijs] --> C B --> D[Leerprestaties] C --> D </pre>
1.8 Benodigde tijd en planning	Een half jaar Eerste 10 weken: theorieonderzoek Tweede 10 weken: praktijkonderzoek
1.9 Benodigd geld	Vervoerskosten en afdrukkosten.
1.10 Bereikbaarheid	De onderzoeker heeft eerst het bovenschoolse bestuur van basisscholenvereniging X benadert en vervolgens toestemming tot

en bereidheid respondenten	onderzoek gekregen. De onderzoeker heeft daarna de verschillende scholen benadert via de mail. De scholen hebben tenslotte de vragenlijst doorgestuurd naar de leerkrachten. Van de ruim 50 ondervraagden heeft 18 respons gegeven.
2.1 Is nadere informatie nodig?	O Nee, omdat ... (ga door naar 3.1) X Ja.
2.2 Zoektermen	Echtscheidingen, echtscheidingen en kinderen, gebroken gezinnen, gescheiden ouders.
2.3 Randvoorwaarden voor het zoeken	De onderzoeker heeft het eerste gedeelte van het onderzoek de literatuur geraadpleegd. De literatuur is Nederlandstalig. De onderzoeker had voldoende middelen om tot een goed onderzoek te komen.
2.4 Informatiebronnen	Zie literatuurlijst scriptie.
2.6 Gebruik bestaande gegevens	Ja O Nee X
3.1 Mijn onderzoek is explorierend	Mijn onderzoek is explorierend want de onderzoeker gaat opzoek naar een samenhang tussen twee eigenschappen. De onderzoeker heeft vooraf geen duidelijke kennis op dit gebied en wil aan de hand van dit onderzoek inzicht en kennis verwerven.
4.1 Experiment ?	O Ja X Nee (ga door naar 4.5)
4.5 Survey?	De onderzoeker maakt gebruik van een survey-onderzoek. Hij is niet opzoek naar causale verbanden. De onderzoeker kijkt daarbij naar verschillende kenmerken.
4.6 Causaliteit?	Ik wil causale uitspraken doen: O Ja X Nee (ga door naar 5.1)
5.1/2 Eenheden, populatie en steekproef?	De eenheden zijn in dit onderzoek de leerkrachten van onderwijs die te maken hebben met de echtscheiding van hun ouders. De leerkrachten werken binnen de vereniging de X. Uit deze populatie trek ik een steekproef: O Ja X Nee, ik betrek de gehele populatie in mijn onderzoek (ga door naar 6.1)
6.1 Van kenmerk tot variabele	Ik wil de volgende kenmerken meten (zie 1.5): Leerprestaties van kinderen op de basisonderwijs: Onder leerprestaties verstaan we de beoordeling die leerlingen krijgen voor hun prestaties op het gebied van rekenen, taal en dergelijke vakken. Echtscheidingen: Het voor de wet beëindigen van een huwelijk tussen twee mensen. Goed begeleiden: Onder goed begeleiden verstaan we de begeleiding van een leerkracht om een leerling optimaal te laten ontwikkelen Protocol/beleidsdocument: Is een document waarin afspraken zijn opgenomen m.b.t. de omgang met echtscheidingen

	Middelen: Onder middelen verstaan we handvatten om de begeleiding van kinderen met echtscheidingen te kunnen bevorderen Reacties: Dit zijn kenmerken die bij kinderen zichtbaar worden op het moment dat ze te maken hebben met een echtscheiding.
6.2 Dataverzamelingsmethode?	De onderzoeker heeft gekozen voor een (digitaal) schriftelijk interview. De onderzoeker wil openvragen stellen en stellingen voorleggen aan de geïnterviewden.
6.3 Ga ik (on)gestructureerd data verzamelen?	Er is gekozen voor gestructureerde data verzameling omdat de antwoordmogelijkheden zijn vastgelegd.
6.4 Ga ik (in)direct data verzamelen?	De onderzoeker kiest voor direct data verzamelen omdat de geïnterviewde kan antwoorden vanuit kennis en attitude.
6.5 Meetniveau	Het meetniveau van mijn kenmerken is als volgt: mening leerkracht over invloed van leerprestaties bij echtscheiding ouders, welke reacties zijn leerkrachten, kan een leerkracht goed begeleiden, is er een beleidsdocument. Kenmerk: echtscheidingen in de groep, Meetniveau: Nominaal Kenmerk: Invloed echtscheidingen, Meetniveau: Ordinaal Kenmerk: Protocol/beleidsdocument, Meetniveau: Ordinaal Kenmerk: Goed begeleiden, Meetniveau: Ordinaal Kenmerk: Middelen, Meetniveau: Ordinaal Kenmerk: Reacties, Meetniveau: Nominaal Kenmerk: Begeleiding geven, Meetniveau: Ordinaal
6.6 Betrouwbaarheid van de meting(en)	De onderzoeker heeft geprobeerd om het onderzoeksinstrument zo betrouwbaar mogelijk te maken. De vragen zijn zorgvuldig geformuleerd en de antwoorden zijn bewust gekozen. De vragen zijn ontworpen aan de hand van de literatuur. Toeval is echter nooit volledig uit te sluiten. De geïnterviewde zal een vragenlijst altijd invullen op een bepaald moment met een bepaalde insteek.
6.7 Validiteit van de meting(en)	Het onderzoeksinstrument is valide. Het interview meet wat er gemeten moet worden. De vragen zijn, zoals eerder genoemd, zorgvuldig opgesteld. De gekozen begrippen zijn bekend bij de geïnterviewde. We kunnen dus spreken van begripsvaliditeit hierdoor is het onderzoek valide. (Ik maak gebruik van: O bestaande gegevens; ga door naar 7.1, X het mondelinge/schriftelijke interview; ga door naar 8.1, O observatie; ga door naar 9.1)
8.1a Voordeel gebruik interviews	Het voordeel van het interview is de bereikbaarheid, de dataverwerking en het kostenplaatje.
8.1b Nadeel gebruik interviews	Een nadeel van een interview is de non-respons en de kans op toeval.
8.2 Mondeling, telefonisch of schriftelijk?	Het gaat om een (digitaal) schriftelijk interview. Hier is voor gekozen i.v.m. de beschikbare tijd, de kosten en de bereikbaarheid.
8.3 Individueel of	Het is een individueel interview omdat het hier ook gaat om de

groepsgewijs?	individuele mening, kennis en houding van een persoon.
8.4 Open en/of gesloten vragen?	Er is gekozen voor open vragen met daarin vaste antwoordmogelijkheden.
8.5 Voorbeelden van vragen	Openvragen.
8.6 Voorbeelden van antwoordmogelijkheden	De onderzoeker heeft de antwoordmogelijkheden van te voren vastgelegd.
8.7 Opbouw vragenlijst	De volgende onderwerpen zijn opgenomen in de vragenlijst: 1. Kinderen met echtscheidingen in de klas 2. Invloed van echtscheidingen op leerprestaties van kinderen 3. Protocol/beleidsdocument 4. Goed begeleiden 5. Middelen 6. Reacties 7. Toegepaste middelen

Didactisch contract

BEOORDELINGSFORMULIEREN PERIODE 4.1

DEEL 1 A: FORMAT UITGEBREIDE BESCHRIJVING VAN DE ONDERZOEKSOPZET (DIDACTISCH CONTRACT)

Naam student: Alex de Jonge	Minor-begeleider: Yttje Cnossen	PP-begeleider: Yttje Cnossen
Minor: SEN		
LIO(stage)school (naam & plaats) School X te Plaats X		

DEEL 1: WERKPLAN MINOR

1. Het onderwerp van mijn minor onderzoeksvraag is:

Wat is de invloed van echtscheidingen op de leerprestaties van kinderen op de basisschool?

2. Ik kies voor dit onderwerp, omdat:

a. mijn probleemstelling is

Op mijn LIO-school zijn relatief veel kinderen die uit gebroken gezinnen komen. In mijn stageklas komen acht van de vijftien kinderen uit een gezin van gescheiden ouders. De school zou graag een onderzoek willen doen naar de invloed daarvan op de leerprestaties van kinderen.

b. mijn onderzoeksvragen zijn...(zie Baarda en De Goede, hoofdstuk 1.) Maak het onderscheid:

De volgende deelvragen stel ik aan de theorie:

- *Wanneer spreken we van een echtscheiding?*
- *Welke verschillende soorten gezinnen zijn er?*
- *Welke problemen kom je tegen bij kinderen te maken hebben met echtscheidingen?*
- *Welke factoren kunnen de aanpassingsproblemen na een echtscheiding beïnvloeden?*
- *Welke reacties laten kinderen en ouders zien na een echtscheiding?*
- *In hoeverre zijn er verschillen tussen kinderen van gescheiden ouders en kinderen van overleden ouders?*
- *Wat houdt het ouderschapsplan in?*
- *Wat is de rol van ouders binnen de school?*
- *In hoeverre heeft een echtscheiding invloed op de leerprestaties van kinderen?*
- *Hoe kan een school het kind bijstaan bij een echtscheiding?*
- *Hoe kan een leerkracht het kind bijstaan bij een echtscheiding?*

De volgende vragen stel ik aan de praktijk:

- *Welk beleid heeft CBS School X m.b.t. kinderen van ouders met echtscheidingen?*
- *Wat doen andere scholen binnen de vereniging X op het gebied van echtscheidingen?*
- *Welke ondersteuning biedt de school op het moment dat een kind te maken heeft met een echtscheiding?*
- *Wat doet 'de omtinker' op het gebied van echtscheidingen?*
- *Hoe schat een leerkracht van de vereniging de X zijn deskundigheid op het gebied van echtscheidingen?*
- *Welke verschillen zijn er te zien tussen de schoolresultaten van kinderen met echtscheidingen en die van kinderen zonder echtscheidingen?*

3. Ik denk van mijn activiteiten binnen de minor het volgende te leren:

Ik wil ontdekken of echtscheidingen van invloed kunnen zijn op de leerprestaties van kinderen op de basisschool. Ik wil leren hoe ik als groepsleerkracht kinderen kan helpen bij het verwerken van een echtscheiding. Ik wil dit onderzoek gaan doen d.m.v. vergelijkingen van toetsresultaten, enquêtes voor groepsleerkrachten en enquêtes voor kinderen. Aan de hand van deze resultaten wil ik een protocol maken met daarin handreikingen voor leerkrachten om kinderen van gescheiden ouders goed te kunnen ondersteunen. Het onderzoek, de resultaten, de bevindingen en het protocol wil ik aan het einde van semester één opleveren.

4. Mijn te ondernemen activiteiten zijn van belang voor kinderen in het basisonderwijs omdat:

Mijn onderzoek heeft belang voor kinderen omdat het de kinderen kan helpen bij het verwerken van echtscheidingen. Aan de hand van de onderzoeksresultaten wil ik een handleiding ontwikkelen die de kinderen kan helpen om een echtscheiding goed te kunnen verwerken. De handleiding moet vooral de situatie voor het kind op school verbeteren om zo tot goede leerresultaten te komen.

5. Mijn voorlopige literatuurlijst ziet er dan als volgt uit (opgezet volgens de regels van bronvermelding, zie SDA-gids paragraaf 3.2.2 en Baarda en De Goede hoofdstuk 2):

<http://www.scheidingskinderen.nl/>

Hoogleraar Ed Spruijt

Boek: Kinderen en hun ouders na de scheiding van Jacqueline Van Swet

6. Ik ga de volgende activiteiten ondernemen in de praktijk:

Ik wil van de school een dwarsdoorsnee hebben met daarin de schoolresultaten. De dwarsdoorsnede moet inzicht geven in de opbrengsten van leerlingen zonder ouders met echtscheidingen en van leerlingen met ouders met echtscheidingen.

Ik wil een enquête afnemen onder de betrokken scholen om er achter te komen of zij zich voldoende geschoold vinden om te anticiperen op echtscheidingen.

7. Mijn werkzaamheden leveren het volgende concrete product (conform de onderstroom: onderzoek / ontwerpen: lessenserie, materiaal, leskist et cetera) op:

Ik wil een handleiding ontwerpen voor kinderen uit gebroken gezinnen. In deze handleiding wil ik handreikingen geven aan leerkrachten om kinderen van gescheiden ouders goed te kunnen ondersteunen te begeleiden.

8. Mijn ruwe planning is:

Eerste 5 weken; Literatuur onderzoek

Tweede 5 weken; Onderzoeksopzet en onderzoek beginnen

Derde 5 weken; Onderzoek uitvoeren en afronden

Laatste 5 weken; Opleveren van ontwerp

9. Verdere bijzonderheden zijn:

<i>Feedback docent:</i> Handtekening student:	Handtekening minor-docent en medebeoordelaar
---	--

Datum goedkeuring: __/__/20__

Schriftelijk interview

Heeft u dit schooljaar leerlingen in uw groep zitten waarvan de ouders gescheiden zijn?

Ja

Nee

Een stelling: Echtscheidingen hebben invloed op de leerprestaties van kinderen.

Geheel mee eens

Mee eens

Gedeeltelijk mee eens en gedeeltelijk mee oneens

Mee oneens

Geheel mee oneens

Heeft uw school een protocol of een ander beleidsdocument m.b.t. kinderen van ouders met echtscheidingen?

Ja, maar wordt niet toegepast

Ja, passen we in dergelijke gevallen altijd toe

Nee, hebben we niet

Geen idee.

Een stelling: Ik kan als leerkracht een kind van ouders met echtscheiding, vooral als kinderen er moeite mee hebben, goed begeleiden.

Geheel mee eens

Mee eens

Gedeeltelijk mee eens en gedeeltelijk mee oneens

Mee oneens

Geheel mee oneens

Door de volgende middelen zou ik beter om kunnen gaan met kinderen die te maken hebben met echtscheidingen:

Een handboek

Meer informatie tijdens de PABO

Een extra cursus

Geen extra middel, ik vind het prima zo

Welke reacties ziet u bij kinderen met echtscheiding? (meerdere keuzes mogelijk)

6.1	Opluchting
6.2	Verzet
6.3	Terugval
6.4	Angst
6.5	Afgewezen voelen
6.6	Boosheid
6.7	Verdriet
6.8	Machteloosheid
6.9	Eenzaamheid
6.10	Afreageren
6.11	Loyaliteitsconflicten
6.12	Bezorgdheid om ouders
6.13	Schuldgevoelens
6.14	Hoop

6.15	Verhoogde zelfstandigheid of weerbaarheid
------	---

Ik begeleid kinderen die te maken krijgen met de echtscheiding van hun ouders op de volgende manier:

Extra aandacht d.m.v. gesprekken

Aandacht dmv een klassikale les over verschillende gezinnen

Geen duidelijk verschil met voor de echtscheiding

